

Titel: Enten - Eller

Citation: "Enten - Eller", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K2*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Alastair McKinnon; Finn Hauberg Mortensen, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 1997-2003 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-ee1-txr-shoot-id8bee58f9-88e3-47a1-a7e8-80d4b680153e.pdf> (tilgået 29. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K2

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

Tekstredøgørelse

1. Bibliografiske data 7
2. Manuskripter 10
3. Tilblivelseshistorie 38
4. Udgivelsesmåde 58
5. Anden udgave, 1849 62

1. Bibliografiske data

Enten - Eller. Et Livs-Fragment, udgivet af Victor Eremita var færdig fra trykkeriet den 15. febr. 1843 og udkom i to bind den 20. febr. Værket kostede i boghandelen 4 rigsdaler og 72 skilling.*

Formatet er oktav, ca. 130 x 210 mm.* Omfanget af første bind er 496 sider; heraf tælles de første 22 med romertal, de resterende 474 med arabertal. Omfanget af andet bind er 376 sider; heraf er de første otte uden tælling, de resterende 368 tælles med arabertal. De to binds titelblade gengives på illustration 1

Enten — Eller.

Et Livs-Fragment

udgivet

af

Victor Eremita.

Første Deel
indeholdende A.'s Papirer.

Er da Fornuften alene godt,
ere Lidenskaberne Gødninger?

Young.

Kjøbenhavn 1843.

Faaes hos Universitetsboghandler C. A. Reitzel.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1. Titelblad til EE1. Naturlig størrelse
og 2

Enten — Eller.

Et Livs-Fragment,

udgivet

af

Victor Eremita.

**Anden Deel,
indeholdende B.'s Papirer,
Breve til A.**

---

*Les grandes passions sont solitaires, et les transporter
au désert, c'est les rendre à leur empire.*

Chateaubriand.

Kjøbenhavn 1843.

Kaaes hos Universitetsboghandler C. A. Reitzel.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

2. Titelblad til EE2. Naturlig størrelse

Ved en intern kollation af tre eksemplarer af *Enten - Eller* (herefter forkortet *EE*) er der ikke konstateret afvigelser. De tre eksemplarer er:

- A** Søren Kierkegaard Forskningscenterets arbejdsseksemplar, tilhørende G.E.C. Gads Forlag (tidligere hos dr.phil. h.c. Gustaf Bernström, Göteborg; tidligere hos greve Albert Ehrensvärd, Tosterup i Skåne).
- B** Det kongelige Biblioteks eksemplar, katalogsignatur 14, - 87 - 8°. Ex. 2, DA BOX 01361-62.
- C** Det kongelige Biblioteks eksemplar, katalogsignatur 14, - 87 - 8°. Ex. 3, DA BOX 01363-64.

Imidlertid er det efter afslutningen af den interne kollation konstateret, at SKs eget håndeksemplar af *EE* rummer en række varianter. Eksemplaret, som er trykt på skrivepapir og indbundet i hvidt moiré-papirbind med guldmønster, blev solgt på auktionen efter SKs død (jf. ktl. 2114-2115) og findes i dag i Kierkegaard Arkivet (KA) på Det kongelige Bibliotek under signaturerne E 52/A pk. 44 a-b. Det rummer en række tilskrivninger af SK, men vidner desuden om, at han har haft lejlighed til at forandre en række steder i afsnittet »Diapsalmata«, efter at trykningen var gået i gang og en del (formentlig størstedelen) af oplaget var færdigt. Varianterne er følgende (A betyder førstetrykket):

A	SKS 2	Øvrige eksemplarer	SKs håndeksemplar
3,5	27,4	pintes	piintes
5,13	29,7	Raisonnements-Passiar	Raisonnements-Passiar
5,26	29,19	plötzlich	plötzlich
5,26	29,20*	gehemtes	gehemntes
5,26	29,20*	zehr	sehr
5,27	29,20*	Zwischenräumen	Zwischenräumen
5,27	29,21	Schmerzens	Schmerzes
6,25	30,18	Hvor Mange	Hvor mange
8,33	32,20	Echos	Ekchos
8,34	32,21	moduleret	moduleret
20,6	42,32	Eccho	Echo
22,16	44,32	sige vi;	sige vi:
23,4	45,17	Forgjæves	Forgjeves
27,13	49,15	Gud;	Gud,
28,16	50,17	Smil	Smil
28,25	50,25	skummelt,	Skummelt;

I de tre tilfælde, som er markeret med * efter side- og linietal, er teksten i *SKS* rettet efter andre kilder, alle steder til det samme, som findes i håndeksemplaret.

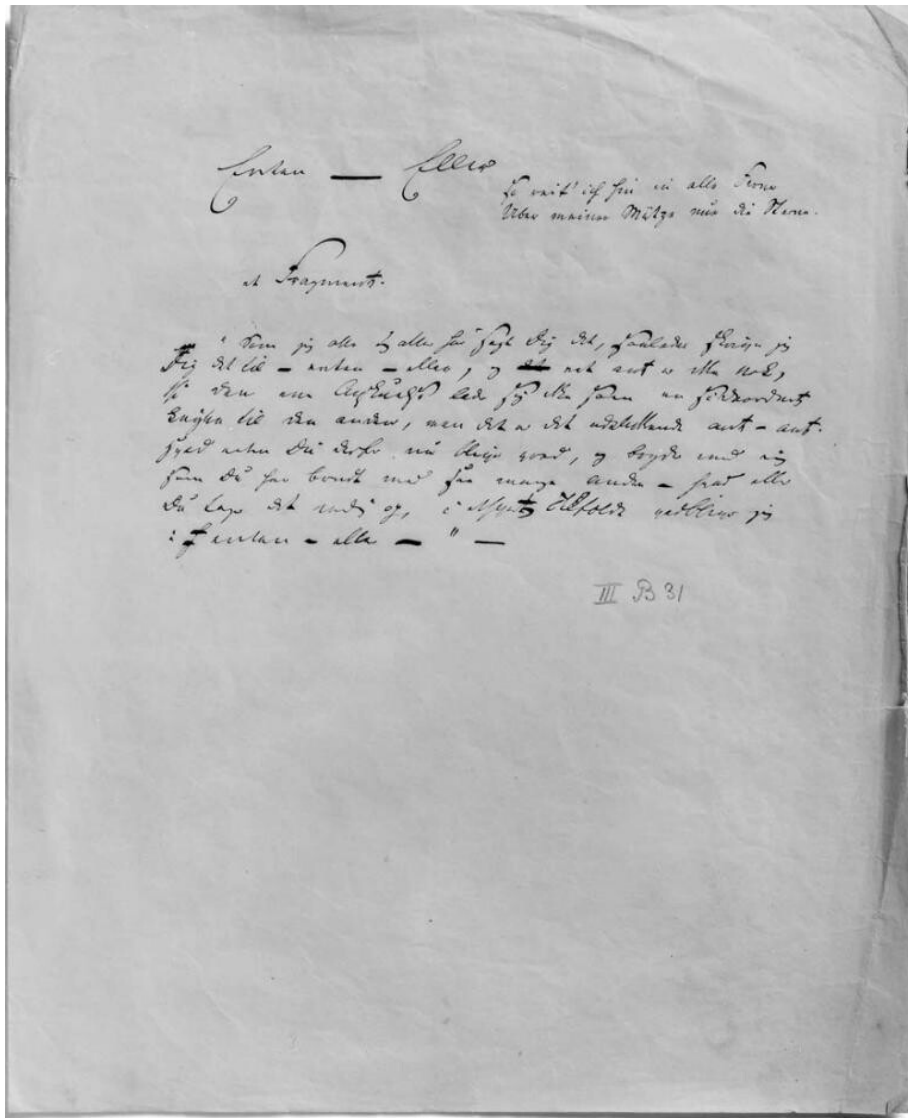
Varianterne begrænser sig til enkelte bogstaver eller tegn; de skyldes forandringer, som har kunnet foretages uden at ombryde sider eller linier, hvilket understreger deres sene tilblivelsestidspunkt. Variansen ophører med »Diapsalmata«, der i *A* fylder de to første trykark. Victor Eremitas »Forord«, som er trykt på et selvstændigt, unummereret ark, rummer ingen varianter. I afhandlingerne efter »Diapsalmata« er selv åbenlyse trykfejl ikke rettet, så *SKS* mulighed for at gribe ind i trykkeprocessen har været begrænset til de to første ark – i et deloplag, hvis størrelse ikke kan afgøres, men som efter de foreliggende indicier har været meget lille.

Det bør i øvrigt bemærkes, at flertallet af de varianter, som findes i håndeksemplaret, ikke følger med ind i 2. udgave af *EE*. I denne udgave fra 1849 (kaldet *B*) optræder kun »piintes«, »plötzlich«, »sehr«, »moduleret«, »sige vi:« og »Gud,«, mens »Ekchos« er blevet til »Ecchos«. Resten af formerne er som i *A*, øvrige eksemplarer.

2. Manuskripter

Til *EE* findes følgende manuskripter bevaret, alle i *KA*. Rækkefølgen afspejler ikke fuldt ud tilblivelseskronologien, men er den rækkefølge, hvori de tidligere udgivere (af *Pap.*) har efterladt ms.-materialet. En oversigt over tilblivelseskronologien, som udgiverne af *SKS* forstår den, meddeles nedenfor i afsnit 3.

EE1	1	Spredte udkast til <i>EE</i> . 2 folioark,* i alt 4 blade i 4 ^o . Ingen paginering. Papir: blankt post-velin. Mål: 218 x 266 mm. * Få tilføjelser over og under teksten samt i ydermarginen. Bl. [1v], [2v] og [4v] er ubeskrevet. Bl. [1r] har overskriften »Enten – Eller / et Fragment.« (se illustration 3)
-----	---	--

3. Spredte udkast til EE. Ms. 1, bl. [1r]

) [3r] har overskriften »**Forførelsen og den Forførte**«. [3v] har overskriften »Brev fra **den Forførte**«. På bl. [4r] findes kun teksten »Men Ægteskab er umulig uden Fortrolighed«.

To af tilføjelserne er skrevet med blyant; den ene, på [3r] med overskriften »Forførelsen -«, er senere slettet med blyant.

Få korrektioner. Enkelte penneprov og ansigtsprofiler på [2r].

Folioarkene har været indlagt i et omslag, dannet af et helark ribbet papir med vandmærke i form af en musling og ordet Holland. Omslaget er forsynet med to røde laksegl med signeten SK. Uden på omslaget har SK skrevet: »De første Rudimenter til Enten - Eller. / den grønne Bog. / nogle Enkeltheder som ikke bleve brugte.«

(B-fort. 288; KA, B pk. 4 læg 1; Pap. III B 31-39)

1

Kladde til »Ægteskabets æstetiske Gyldighed«. Overskrift: »**Et Forsøg til æstetisk at redde Ægteskabet.**«

2

3 folioark + 2 sammenhæftninger a 3 folioark + 1 sammenhæftning a 6 folioark + 15 folioark, i alt 60 blade i 4°.

Ingen paginering. Bl. [1r] er i øverste venstre hjørne mærket »Enten - Eller«; de følgende folioark og hæfter er på første side i øverste højre hjørne mærket 2-21. I sammenhæftningen mærket 6 er bladene mærket a-m. Folioarket mærket 16 er beskrevet således: s. 1, s. 3, s. 2.

Papir: blankt post-velin. Mål: 219 x 271 mm. Sort hæftesnor. Af bl. [22] er nederste del af marginalspalten fjernet. Bladene bærer spor af at have været sammenrullet på langs.

Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten tilføjelser. Bl. [50v], [59v] og [60] er ubeskrevet.

Få korrektioner.

To steder understregning med blyant i teksten og et sted med rødkridt. En enkelt marginaltilføjelse med blyant. Øverst på bl. [1r] findes en tilskrevet bemærkning vedr. Victor Eremitas »Forord«.
(KA, B pk. 4 læg 3; *Pap.* III B 41 + 182)

2

Kladde til »Ligevægten mellem det Æsthetiske og Ethiske i Personlighedens Udarbeidelse«. Ms. har ingen overskrift, men begynder: »Min Ven!«
1 sammenhæftning a 6 folioark + 1 sammenhæftning a 5 folioark + 7 sammenhæftninger a 6 folioark + 2 folioark, i alt 110 blade i 4°. Ingen paginering. Første sammenhæftning er i de øverste hjørner mærket »B.«, hhv. »B.^s «; de øvrige hæfter og løse folioark er på første side i øverste højre hjørne mærket 2-11 (3-5 er mærket med rødkridt, resten med blæk). Papir: svært, gulligt post-velin. De første fem sammenhæftninger har som vandmærke: J Whatman 1838. De sidste fire sammenhæftninger + de to folioark har som vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Alle sammenhæftninger måler ca. 205 x 256 mm og har rød hæftesnor. Bl. [1r] og [110v] er stærkt gulnet.

Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser.

Få korrektioner, nogle med blyant. En korrektion i P.V. Christensens hånd. Enkelte steder understregning med blyant i teksten, til dels ledsaget af blyantsmærker i marginen. Med rødkridt findes enkelte mærker, indstregninger og bemærkninger i marginen samt en understregning i teksten. I marginen til bl. [28v] og [102v] findes bemærkninger vedr. Victor Eremitas »Forord«.

(KA, B pk. 4 læg 4; *Pap.* III B 42)

3

Udkast og kladde til »Forførerens Dagbog«.

4

Kladdebind i 4°, stift hæftet med lyslilla overtrækspapir, indeholdende 36 blade. Bindet er udvendig forsynet med en etiket, mærket »Berlin. -«. Mærket er overkradset med blæk.

På bl. [8v] begynder en paginering med blyant, som fortsætter bindet ud (s. 1-57).

Papir: groft koncept; vandmærke: E & R. Mål: 204 x 242 mm.

Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten tilføjelser. Bl. [1v] og [2] er ubeskrevet.

På bl. [19v]-[21v] afbleget rødligt blæk (samme blæktype som i ms. 5 bl. [17r]), hertil korrektioner og tilføjelser med mørkere blæk. På [31r] et enkelt ord samt nogle linier med blyant.

Få korrektioner, nogle med blyant; enkelte steder en del korrektioner. Navnet »Fritz« er udstreget og ændret til »Edvard« et par gange, derefter blot udstreget.

Enkelte understregninger og spredte kompositionsbemærkninger med blyant. På bl. [7v] findes en bemærkning vedr. Victor Eremitas »Forord« samt indstregning i marginen med rødkridt. På [8r] findes flere bemærkninger til kompositionen.

En del sletninger med blæk (især kompositionsbemærkninger), enkelte med blyant.

Bindet betegnes her som 4.1; mellem dets blade er indlagt:

½ afrevet blad i 4°.

4.2

Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Mål: 205 x ? mm.

Den ene side er ubeskrevet.

Ingen korrektioner.

(*Pap.* III B 46)

4.2

1 blad i 4°, foldet til 2 blade i 8°.

4.3

Papir: svært, gulligt post-velin af samme type som ms. 4.2. Mål før foldning: 204 x 255 mm.

Bl. [2] er ubeskrevet.

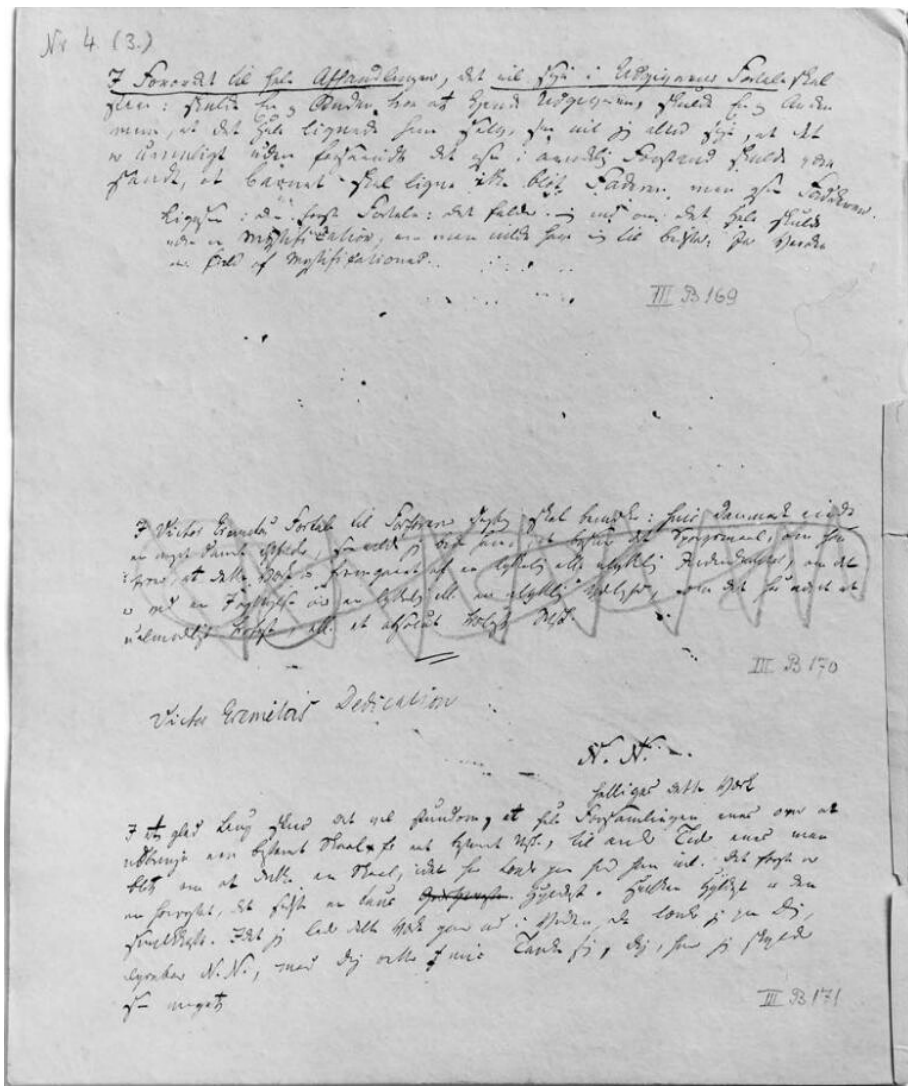
Få korrektioner.

(*Pap.* III B 54)

4.3

- 4.4 1 langstrakt, rektangulær lap afrevet af et blad i 4°.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 4.1. Mål: 202 x ? mm.
Få korrektioner.
På lappens ene side findes tre optegnelser; en tilføjet øverst på lappen, en på langs af papiret med blyant, en overstreget med blæk, som slutter fragmentarisk pga. afrivning. På den anden side to optegnelser, skrevet på hver sin led, samt enkelte bogstavrester langs den afrevne kant.
(Pap. III B 57 + 61-62)
- 4.4
- 4 (KA, B pk. 5 læg 1; Pap. III B 43-66) Bindet har været indlagt i et omslag dannet af et helark. Papir: svært, ribbet; vandmærke: cirkelformet, i randen ordene PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE. I midten en kronet løve med tordenkile og stridsøkse, stående på en sokkel med bogstaverne VRYHEID. Foroven en krone, der ender i et træ. Desuden bogstaverne C & I Honig. Omslaget er forsynet med to røde laksegl med signeten SK, og udenpå har SK skrevet: »Forførerens Dagbog. / NB. i den blaae Bog paa Bindet findes et Enkelt, der skal bruges i Fortalen af Victor Eremita.«
Udkast og kladde til »Forførerens Dagbog« samt enkelte bemærkninger til Victor Eremitas »Forord«. Overskrift: »**Af Forførerens Dagbog.**« I marginen: »actio in distans.«
Kladdebind i 4°, stift hæftet med blåt, blankt overtrækspapir, indeholdende 20 blade. Bindet er udvendig forsynet med en etiket, mærket »A⁵ Papirer« og i øverste højre hjørne »JJ.-«.
Ingen paginering.
Papir: groft koncept; vandmærke: E & R. Mål: 202 x 242 mm. De nederste to tredjedele af bl. [18] og [19] er bortklippet (jf. mss. 16.5 og 16.6).
Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. Nederst på bl. [12r] er teksten skrevet hen over hele siden. Bl. [8v], [12v], [13v], [14v], den resterende del af bl. [18] og [19] samt bl. [20] er ubeskrevet. På bl. [18] findes dog enkelte bogstavrester i marginen.
Afbleget rødt blæk på [17r]. Få korrektioner.
Til angivelse af tekstrækkefølgen er der ud for fire optegnelser anført »N° 1«, »N° 2« etc. med blåkriddt. Bemærkningerne til Victor Eremitas »Forord« er alle skrevet på bindets inderside; den ene er slettet med blyant (se illustration 9
- 5

9. Tre bemærkninger til Victor Eremitas »Forord«, skrevet på indersiden af bindet med kladden til »Forførerens Dagbog«. Ms. 5, det blå kladdebind

). To sletninger med blæk.

Bindet er »den blaa Bog«, som SK omtaler på omslaget til ms. 4, og har altså været indlagt i samme omslag.

(KA, B pk. 5 læg 2; Pap. III B 67-97 + 169-171)

5

Udkast og kladde til »Forførerens Dagbog«. Desuden notater fra en forelæsning af den tyske filosof K. Werder over logik og metafysik samt udkast til »Ligevægten«, »Det antike Tragiskes Reflex« og »Diapsalmata«, foruden en bemærkning til hele EE.

Notesbog i halvlæderbind med rygforyldning og mørklilla overtrækspapir, indeholdende 62 blade foruden for- og bagsats, 8°. Bogen er på indersiden af forsatsbladet mærket »Berlin.«

Ingen paginering.

Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1838.

Bladene er forsynet med tresidet guldsnit. Mål: 116 x 128 mm.

Få korrektioner.

Bogen er beskrevet både forfra og bagfra. De to første beskrevne blade, [5] og [6], er foldet på langs i en bred inderspalte, der rummer tekst, og en smal yderspalte, der rummer en enkelt tilføjelse på langs ad siden. Bl. [5]-[12], [20r] samt [59]-[63r] er beskrevet.

Optegnelserne er delvis skrevet med blyant. Enkelte optegnelser er først skrevet med blyant og senere slettet med blæk. Mange af optegnelserne er overstreget med blyantslækker, en enkelt med blæk.

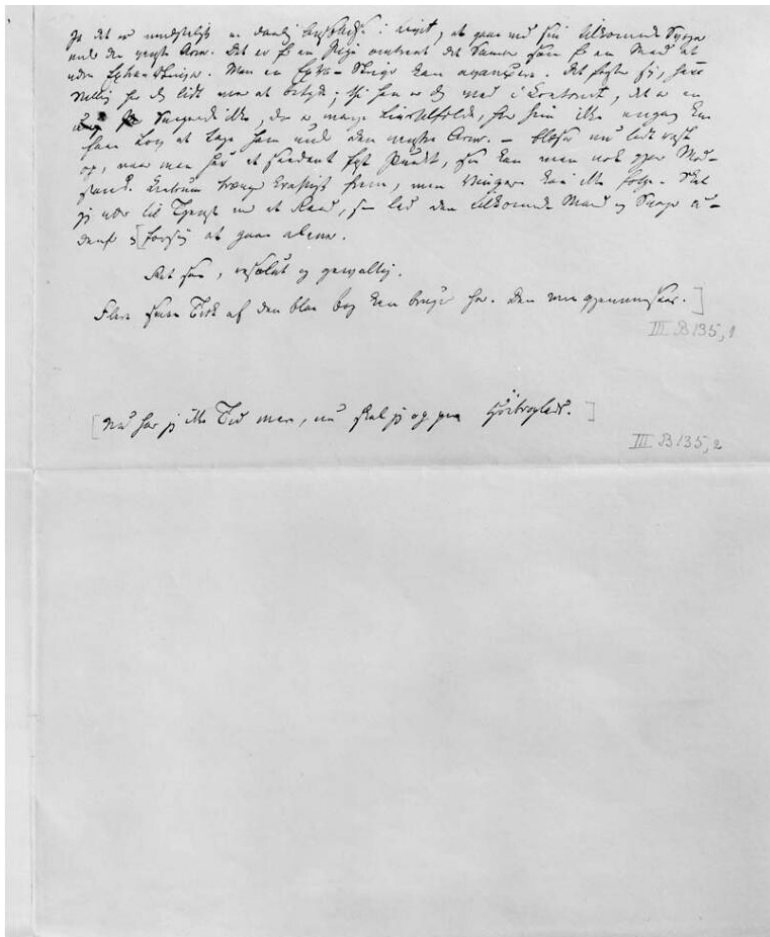
Notesbogen har muligvis været indlagt i samme omslag som mss. 4 og 5.

(KA, B pk. 5 læg 3; Pap. III B 98-118 + 123-131 + III C 28)

6

- 7 Udkast til » *Den første Kjærlighed*«. Eksemplar af teksten til A.E. Scribes lystspil *Den første Kjærlighed*, oversat af J.L. Heiberg (*Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 45), Kbh. 1832.
Pjece på 7 blade + omslag (2 blade) i 8°. Pjecen er pagineret 1-14.
Papir: trykpapir. Mål: 140 x 226 mm. Pjecen har været foldet på tværs, omslaget tillige på langs. Omslagets første side er stærkt gulnet. SK har på de tre første sider af pjecens omslag skrevet en række optegnelser; sidste omslagsside er ubeskrevet.
Få korrektioner.
I den trykte tekst har SK tilføjet streger, henvisninger og bemærkninger. Streger og henvisninger er foretaget med blyant og rødkridt, bemærkningerne med blyant og blæk.
(KA, B pk. 5 læg 4; *Pap.* III B 119-120)
- 7
- 8 Kladde til »*Den første Kjærlighed*«. Overskrift: »*Den første Kjærlighed / Lystspil i een Akt / af Scribe; oversat af J.L. Heiberg.*«
1 sammenhæftning a 2 folioark + 1 sammenhæftning a 3 folioark + 1 sammenhæftning a 5 folioark + 1 sammenhæftning a 6 folioark, i alt 32 blade i 4°. Ingen paginering. Sammenhæftningerne er på første side i øverste højre hjørne mærket 1-4; desuden er 1. sammenhæftning i øverste venstre hjørne mærket »Enten – Eller.«
1. sammenhæftning (4 blade).
- 8.1 Papir: blankt post-velin. Mål: 216 x 272 mm. Hvid hæftesnor.
- 8.1
- 8.2 2. sammenhæftning (6 blade).
Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Mål: 202 x 256 mm. Rød hæftesnor.
- 8.2
- 8.3 3. sammenhæftning (10 blade).
Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman 1838. Mål: 204 x 255 mm. Rød hæftesnor.
- 8.3
- 8.4 4. sammenhæftning (12 blade).
Papir: som ms. 8.2. Mål: 203 x 255 mm. Rød hæftesnor.
- 8.4
- 8 Alle sammenhæftningers blade er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. De sidste fem blade af 4. sammenhæftning er ubeskrevet. I alle sammenhæftninger få korrektioner, enkelte med blyant. I 1. sammenhæftning findes en rødkridtsmarkering samt en fodnote slettet med blyant. I 2. sammenhæftning findes en rødkridtsmarkering og et spørgs målstegn med blyant, desuden i P.V. Christensens hånd en enkelt tilføjelse på en tom plads i teksten. (KA, B pk. 5 læg 5; *Pap.* III B 40+121)
- 9 Kladde til »*Vexel-Driften*«. Overskrift: »*Vexel-Driften. / Forsøg til en social Klogskabslære.*«
2 sammenhæftninger a 2 folioark, i alt 8 blade i 4°. Ingen paginering. Den første sammenhæftning er på første side i øverste venstre hjørne mærket »Enten – Eller«; begge sammenhæftningerne er på første side i øverste højre hjørne mærket hhv. 1 og 2.
Papir: blankt post-velin. Mål: 216 x 272 mm. Hvid hæftesnor. Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten tilføjelser. Bl. [7v]-[8] er ubeskrevet.
Få korrektioner.

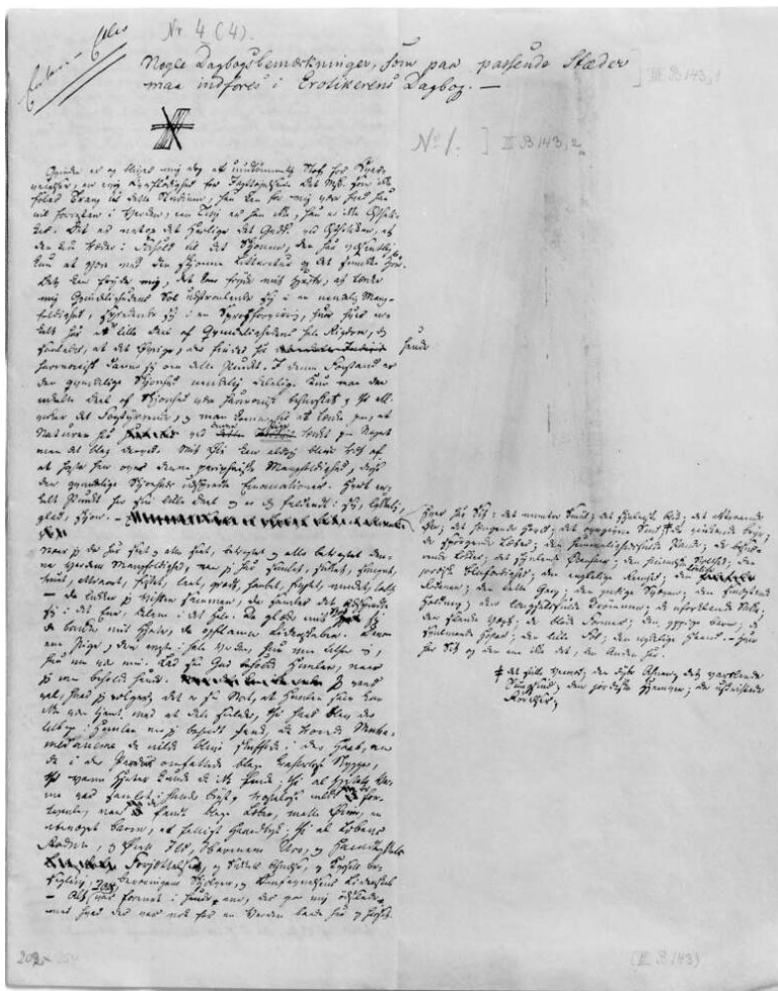
- 9 En enkelt marginaltilføjelse med blyant. En linie af en marginaltilføjelse er slettet med blyant.
(KA, B pk. 5 læg 6; *Pap.* III B 122)
- 10 Kladde til »Det antike Tragiskes Reflex«. Overskrift: »Det antike-tragiskes Reflex i det moderne Tragiske.« På langs af bl. [1r] er tilføjet: »Forelæst i Fredagsmøderne for συμπαρανεκρωμενοι. / et Forsøg i den fragmentariske Stræben.«
3 sammenhæftninger a 2 folioark, i alt 12 blade i 4°.
Den første sammenhæftning er på første side i øverste højre hjørne mærket »Enten – Eller. / af A^s Papirer.« De øvrige sammenhæftninger er tilsvarende mærket 2-3. De to første sammenhæftninger er fortløbende pagineret 1-16 med blyant. Den tredje sammenhæftning er uden paginering.
Papir: blankt post-velin. De to første sammenhæftninger måler 219 x 272 mm og har sort hæftesnor. Den tredje sammenhæftning måler 216 x 272 mm og har hvid hæftesnor. Alle sammenhæftninger bærer spor af at have været sammenrullet på langs.
Alle blade er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. Bl. [10v]-[12] er ubeskrevet.
Få korrektioner, en med blyant.
En optegnelse er slettet med blyant, en med blæk.
Teksten slutter midt på bl. [10r] med dateringen: »d. 30 Jan: 42.«
(KA, B pk. 5 læg 8; *Pap.* III B 132)
- 10
- 11 Enkelte udkast og kladde til »Forførerens Dagbog«, nærmere bestemt til »actiones in distans« og indskudte stykker.
9 løse folioark, blade og lapper, fordelt således:
- 11.1 1 blad i 4°, foldet til 8°, i alt 2 blade + 1 rektangulær lap med to uregelmæssigt afrevne kanter, indlagt i det foldede blad.
Ingen paginering. Det foldede blad er på første side i øverste højre hjørne med blyant mærket 1, lappen er med blyant mærket 2.
Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Mål, det foldede blad: 204 x 255 mm. Lappens ene side er ubeskrevet.
En del korrektioner.
(*Pap.* III B 133)
- 11.1
- 11.2 1 blad i 4°.
Papir: svært, gulligt post-velin af samme type som ms. 11.1. Mål: 204 x 255 mm. Bladet har været foldet på tværs. Den ene side er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(*Pap.* III B 134)
- 11.2
- 11.3 1 folioark, i alt 2 blade i 4°.
Ingen paginering, men teksten er fortløbende.
Papir: som ms. 11.1. Mål: 203 x 255 mm. Arket har været foldet på tværs (se illustration 10)

10. Kladder til »Forførerens Dagbog« med en kompositionsbemærkning vedr. det blå kladderbind. Ms. 11.3, bl. [2r]

- 11.3). Bl. [2v] er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(Pap. III B 135)
- 11.4 1 blad i 4°.
Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman 1838. Mål: 204 x 254 mm. Bladet har spor efter foldning på tværs.
Bladet er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten to tilføjelser.
Få korrektioner.
Den ene marginaltilføjelse er en kompositionsbemærkning, skrevet med blyant.
(Pap. III B 136-138)
- 11.5 1 rektangulær lap med to uregelmæssigt afrevne kanter.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 4.1. Lappen har spor efter sammenfoldning flere gange.
Tekst midt på lappen, tilføjelser over og under teksten. Den ene side er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(Pap. III B 139)
- 11.6 1 blad i 4°.
Papir: blankt post-velin. Mål: 222 x 266 mm. Bladet har spor efter sammenfoldning flere gange. Den ene side er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(Pap. III B 140)

- 11.7 1 langstrakt, rektangulær lap af et blad i 4°. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
Papir: post-velin af samme type som ms. 11.4. Mål: 204 x ? mm.
Lappen har spor efter sammenfoldning flere gange. Den ene side er ubeskrevet.
To korrektioner.
(Pap. III B 141)
- 11.7
- 11.8 1 folioark, i alt 2 blade i 4°.
Ingen paginering.
Papir: som ms. 11.1. Mål: 203 x 255 mm. Arket har været foldet på tværs.
Tekst i en bred inderspalte. Bl. [2] er ubeskrevet.
Få korrektioner, en enkelt med blyant.
(Pap. III B 142)
- 11.8
- 11 (KA, B pk. 6 læg 1; Pap. III B 133-142) De 9 folioark, blade og lapper har muligvis været indlagt i samme omslag som ms. 4 (det lyslilla kladdebind), ms. 5 (det blå kladdebind) og ms. 6 (den mørklilla notesbog).
- 12 Et udkast og kladde til »Forførerens Dagbog«, nærmere bestemt fire indskudte stykker samt Cordelias historie. Overskrift: »Nogle Dagbogsbemærkninger, som paa passende Stæder maa indføres i Erotikerens Dagbog. -- «.
1 sammenhæftning a 2 folioark + 1 løst blad + 2 sammenhæftninger a 3 folioark, i alt 17 blade i 4°.
1. sammenhæftning er på første side i øverste venstre hjørne mærket »Enten - Eller«, det løse folioark er i øverste højre hjørne med blyant mærket 2, de sidste to sammenhæftninger er tilsvarende på første side med blyant mærket hhv. 3 og 4. Sammenhæftningen mærket 3 er på de første fire blade pagineret 1-5 (med blyant), 6 og 8 (med blæk).
1. sammenhæftning (4 blade).
- 12.1 Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman 1838. Mål: 201 x 254 mm. Rød hæftesnor.
Bladene er foldet på langs; inderspaltten rummer tekst, yderspaltten to tilføjelser. Bl. [4v] er ubeskrevet.
Sammenhæftningen rummer fire bemærkninger vedr. kompositionen, skrevet med blyant (»N° 1«, »N° 2« etc.) Se illustration 11

11. Kladder til »Førførerens Dagbog«, ms. 12.1, bl. [1r]. Overskriften viser, at dagbogen oprindelig skulle have heddet »Erotikerens Dagbog«

En del korrektioner, enkelte med blyant.
(Pap. III B 143-146)

12.1

Bladet mærket 2.

12.2 Papir: svært, ribbet; vandmærke: C & I Honig (samme type som ms. 17). Mål: 216 x 270 mm. Bladet har været foldet på tværs. Bladet er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten margin.

Få korrektioner.
(Pap. III B 147)

12.2

Sammenhæftning mærket 3 (6 blade).

12.3 Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1838. Hvert blad har på første side i øverste venstre hjørne i blindtryk bogstaverne BATH, herover tre bøjede fjer sammenholdt foruden af en ring, det hele indrammet af en dobbeltlinie i ottekant. Mål: 237 x 282 mm. Rød hæftesnor.

Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten tilføjelser.

En del korrektioner.

I sammenhæftningen findes en del bemærkninger ang. kompositionen, skrevet med blyant. Desuden to indstregninger med blæk og en med blyant. En marginaltilføjelse er slettet med blæk.

(Pap. III B 148-163)

12.3

Sammenhæftning mærket 4 (6 blade).

12.4 Papir: post-velin; vandmærke J Whatman 1838. Mål: 203 x 254

mm. Rød hæftesnor.

Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. Bl. [6v] er ubeskrevet. Få korrektioner.

Fire kompositionsbemærkninger (»N° 1«, »N° 2« etc.) vedr. tekst, der skal indføjes fra ms. 12.1. En marginaltilføjelse er indstregt med blæk, en marginaltilføjelse og et stykke af teksten er indstregt med blyant.

Hvor teksten slutter, midt på bl. [6r], findes dateringen: »d. 14 April«.

(Pap. III B 163-168)

12.4

12 (KA, B pk. 6 læg 1; Pap. III B 143-168)Ms. har muligvis været indlagt i samme omslag som mss. 4, 5, 6 og 11.

13 Kladde til »De umiddelbare erotiske Stadier eller det Musicalske-Erotiske«. Overskrift: »De umiddelbare erotiske Stadier / eller / Det Musicalske-Erotiske« samt tilføjet med mindre skrift: »Intetsigende Indledning«.

10 sammenhæftninger a 2 folioark, i alt 40 blade i 4°.

Ingen paginering. Den første sammenhæftning er på første side i øverste venstre hjørne mærket »Enten - Eller«, i højre hjørne »Af A^s Papirer«; de øvrige sammenhæftninger er i øverste højre hjørner med blyant mærket 2-10. Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman 1838. Mål: 199-201 x 254 mm. Rød hæftesnor. I sammenhæftning 2 er øverste højre hjørne afklippet; i sammenhæftning 10 er såvel øverste som nederste højre hjørne afklippet. Bl. [1r] og [40v] er stærkt gulnet.

Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten tilføjelser. Mange korrektioner, nogle med blyant.

I sammenhæftning 7 indvisningstegn og indstregninger med blyant. I sammenhæftning 10 to blyantsunderstregninger i teksten med dobbeltkors i marginen.

Teksten slutter midt på bl. [40v] med en datering, understreget med rødkridt: »13 Juni 42.«

(KA, B pk. 6 læg 3; Pap. III B 172)

13

14 Kladde til »Skyggerids«. Overskrift: »Skyggerids. / Forsøg i den sorte Kunst. Psychologisk Tidsfordriv. / Forelæst for Συμπαρανεχρωμενοι.«

1 sammenhæftning a 3 folioark + 3 sammenhæftninger a 2 folioark + 1 sammenhæftning a 3 folioark + 1 sammenhæftning a 2 folioark, i alt 28 blade i 4°.

Ingen paginering. Første sammenhæftning er på første side i øverste venstre hjørne mærket »Enten - Eller«, i højre hjørne »Af A^s Papirer«; de øvrige sammenhæftninger er i øverste højre hjørner tilsvarende mærket 2-6. Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman 1838. Mål: 202-204 x 254-256 mm. Sammenhæftningerne 1-4 samt 6 har rød hæftesnor. Sammenhæftning 5 har hvid hæftesnor. Bl. [1r] og [28v] er stærkt gulnet.

Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten tilføjelser. Bl. [28] er ubeskrevet.

En del korrektioner, en enkelt med blyant og muligvis i fremmed hånd.

En blyantsunderstregning i sammenhæftning 1 med kryds i marginen ud for teksten. Blyantsunderstregning af et ord i sammenhæftning 2. Indvisningstegn med blyant i sammenhæftning 2 og 4.

Teksten slutter på bl. [27v] med dateringen: »d. 25 Juli 42«.

(KA, B pk. 6 læg 4; Pap. III B 173)

14

15 Kladde til »Den Ulykkeligste«. Overskrift: »Den Ulykkeligste. / en begejstret Tiltale til συμπαρανεχρωμενοι. / Επ Peroration i Fredagsmøderne.«

1 sammenhæftning a 2 folioark + 1 løst folioark, i alt 6 blade i 4°.

Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman 1838. Mål: 202 x 254 mm, det løse folioark: 202 x 253 mm. Sammenhæftningen har rød hæftesnor.

Ingen paginering. Sammenhæftningen er på første side i øverste venstre hjørne mærket »Enten - Eller«, i højre hjørne »Af A^s Papirer.«

Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten tilføjelser.

- Bl. [6v] er ubeskrevet.
Få korrektioner.
På bl. [5] to rødkridtsmarkeringer vedr. kompositionen.
(KA, B pk. 6 læg 5; *Pap.* III B 174)
- 15
- 16 Udkast og kladde til »Diapsalmata«, heraf er ét udkast kun overleveret i faksimile; enkelte udkast til Victor Eremitas »Forord«, »Det antike Tragiskes Reflex« og »Forførerens Dagbog« samt flere ubrugte udkast til A.s papirer. 28 løse folioark, blade og lapper samt 1 faksimile, fordelt således:
- 16.1 $\frac{1}{2}$ blad i 4°. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15. Mål: 202 x ? mm.
Teksten indledes med: »Under Titlen: / Omqvæd«, det sidste med større skrift. I lappens øverste højre hjørne en tilføjelse til Victor Eremitas »Forord«.
En korrektion.
(*Pap.* III B 175-177)
- 16.1
- 16.2 1 langstrakt, rektangulær lap af et blad i 4°.
Papir: svært, gulligt post-velin af samme type som ms. 16.25. Mål: 204 x ? mm.
Det fremgår af mærker fra oblater i hjørnerne foroven og afrevne hjørner forneden, at bladet har været opklæbet.
Teksten er skrevet i to spalter med overskriften: »Διαψαλματα« i marginen. Lappens ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(*Pap.* III B 178)
- 16.2
- 16.3 1 langstrakt, rektangulær lap af et blad i 4°. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman 1838. Mål: 205 x ? mm.
Teksten, skrevet med latinske bogstaver, er mottoet til »Diapsalmata«. Lappens ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(*Pap.* III B 179,1)
- 16.3
- 16.4 1 lille, stift kort.
Papir: karton. Mål: 67 x 106 mm.
Kortets ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(*Pap.* III B 179,3)
- 16.4
- 16.5 $\frac{1}{2}$ blad, klippet af et blad i 4°.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15. Beklipningen svarer til beklipningen af ms. 16.6, og lappen kan have udgjort nederste del af bl. [19] i ms. 5 (jf. nedenfor).
Bladet er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten margin.
Få korrektioner.
(*Pap.* III B 179,13-14)
- 16.5
- 16.6 $\frac{1}{2}$ blad, klippet af et blad i 4°.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15. Det fremgår af bogstavrester og af beklipningen, at lappen oprindeligt har udgjort nederste del af bl. [18] i ms. 5, som da også har været beskrevet bagfra.
Bladet er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten margin.
En korrektion.
(*Pap.* III B 179,15-16)
- 16.6

- 16.7 ½ blad i 4°. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15.
Mål: 202 x ? mm. Lappen har været foldet to gange på langs.
Lappens ene side er ubeskrevet.
En korrektion.
(Pap. III B 179,17)
- 16.7
- 16.8 1 langstrakt, rektangulær lap af et blad. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
Papir: blåligt post-velin af samme type som ms. 16.23. Mål: 91 x ? mm.
Lappens ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,20)
- 16.8
- 16.9 1 rektangulær lap af et blad. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
Papir: blåligt post-velin af samme type som ms. 16.23. Mål: 91 x ? mm.
Lappens ene side er ubeskrevet. Rest af et bogstav langs den afrevne kant.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,21-22)
- 16.9
- 16.10 1 blad.
Papir: blåligt post-velin af samme type som ms. 16.23. Firesidet guldsnit. Mål: 91 x 154 mm.
Bladets ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,23)
- 16.10
- 16.11 ½ blad i 4°. Det nederste højre hjørne er afklippet.
Papir: tyndt, ribbet; rest af vandmærke: e s. Mål: 212 x ? mm.
Bladets ene side er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(Pap. III B 179,26-27)
- 16.11
- 16.12 1 blad i 4°.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15. Mål: 202 x 242 mm. Bladet er krøllet og har været foldet på tværs.
På bl. [1r] en note og en tilføjelse i en smal ydermargin; tilføjelsen på langs af siden.
Få korrektioner.
Teksten på [1r] er overstreget med kraftige blækstreger.
(Pap. III B 179,28-30)
- 16.12
- 16.13 1 langstrakt, rektangulær lap af et blad i 4°. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15. Mål: 202 x ? mm. Lappen har spor af sammenfoldning flere gange.
Lappens ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,35)
- 16.13
- 16.14 1 rektangulær lap, uregelmæssigt afrevet af et blad i 4°.
Papir: post-velin af samme type som ms. 12.3.
Lappens ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,37)
- 16.14

- 16.15 $\frac{1}{2}$ afrevet blad i 4°.
Papir: groft koncept; vandmærke: E & R. Mål: 204 x ? mm.
Teksten på den ene side er delvis slettet med blæk; af denne del har SK revet en selvstændig lap og skrevet en ny tekst på den anden side.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,38-42)
- 16.15
- 16.16 1 langstrakt, rektangulær lap afrevet af et blad i 4°.
Papir: som ms. 16.15. Mål: 201 x ? mm.
Lappens ene side er ubeskrevet.
En korrektion.
(Pap. III B 179,44)
- 16.16
- 16.17 $\frac{1}{2}$ afrevet blad i 4°.
Papir: blankt post-velin. Mål: 219 x ? mm.
Bladet har været foldet på langs og er siden revet over langs folden; de to dele udgør hhv. inder- og yderspalte af det halve blad. Tekst i begge spalter på bladets forside; teksten i yderspalten fortsætter på bladets bagside.
En korrektion.
(Pap. III B 179,47-48)
- 16.17
- 16.18 1 langstrakt, rektangulær lap med to uregelmæssigt afrevne kanter.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15.
Pga. uregelmæssig afrivning mangler slutningen af flere tekstlinier.
Lappens ene side er ubeskrevet.
En del korrektioner.
(Pap. III B 179,54-55)
- 16.18
- 16.19 1 langstrakt, rektangulær lap af et blad i 4°. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15. Mål: 200 x ? mm.
Papiret har været stærkt sammenkrøllet. Lappens ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,56)
- 16.19
- 16.20 1 langstrakt, rektangulær lap af et blad i 4°, foldet til 2 blade i 8°.
To af 4°-bladets kanter af er uregelmæssigt afrevet.
Papir: blankt post-velin. Mål før foldning: ? x 271 mm.
Bl. [1v] og [2] er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,57)
- 16.20
- 16.21 1 afrevet rektangulær lap af et blad i 4°.
Papir: blankt post-velin.
Den ene side af lappen er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,60)
- 16.21
- 16.22 1 folioark, i alt 2 blade i 4°.
Papir: blankt post-velin. Mål: 218 x 270 mm. Arket har været foldet på tværs.
Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. Bl. [1r] er mærket foroven »af A^S

- Papirer«. Overskrift: »Enten – Eller / en-Extase. et extastisk Foredrag.« Bl. [2] er ubeskrevet.
En del korrektioner.
(Pap. III B 179,63)
16.22
- 1 rektangulær lap af et blad med to uregelmæssigt afrevne kanter.
16.23 Papir: blåligt post-velin med guldsnit; vandmærke: J Whatman. Lappens ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,69)
16.23
- 1 blad i 4°, foldet til 2 blade i 8°.
16.24 Papir: blankt post-velin. Mål før foldning: 219 x 272 mm.
Bl. [1v] og [2] er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 179,70)
16.24
- 1 blad i 4°, foldet til 2 blade i 8°.
16.25 Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Mål før foldning: 203 x 255 mm. Bladet har efter sammenlægning til oktavformat været foldet på tværs og krøllet fornedet.
Bl. [1v] og [2] er ubeskrevet. En tilføjelse og en korrektion med blyant.
Hvor teksten slutter på [1r] findes følgende bemærkning: »Hermed skal Διαψαλματα ende.«
(Pap. III B 179,72)
16.25
- 1 langstrakt, rektangulær lap af et blad i 4°. Den ene kant er uregelmæssigt afrevet.
16.26 Papir: som ms. 16.3. Mål: 202 x ? mm.
Lappens ene side er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(Pap. III B 180,1)
16.26
- 1 rektangulær lap med to uregelmæssigt afrevne kanter.
16.27 Papir: post-velin af samme type som ms. 16.3.
Lappens ene side er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(Pap. III B 180,2)
16.27
- 1 langstrakt, rektangulær lap med to uregelmæssigt afrevne kanter.
16.28 Papir: svært, gulligt post-velin af samme type som ms. 16.25 eller 8.3.
Lappens ene side er ubeskrevet.
Ingen korrektioner.
(Pap. III B 180,3)
16.28
- Faksimile gengivet på det bageste friblad i *EP I-II*, s. 343.
[16.29] få korrektioner.
(Pap. III B 180,10)
[16.29]
- 16 (Pap. III B 180,10)(KA, B pk. 6 læg 6; Pap. III B 175-178 + III B 179,1+3+13-17+20-23+26-30+35+37-42+44+47-48+54-57+60+63+69-70+72 + III B 180,1-3+10)
17 Spredte udkast til Victor Eremitas »Forord« samt kladdemateriale til »Diapsalmata«.

Kladdebind i 4°, stift hæftet med grønt, blankt overtrækspapir, indeholdende 26 blade. Bindet er indvendig forsynet med en etiket, mærket »N.C. Møller / Bogbinder / Ulfeldsplads N° 97«.

Ingen paginering.

Papir: svært, ribbet; vandmærke: bikube, stående på en sokkel med bogstaverne med C & J Honig. Tresidet gult snit. Mål: 176 x 216 mm.

Bl. [3] er foldet på langs, på [3r] rummer inderspaltens tekst, yderspalten tilføjelser. En marginaltilføjelse til teksten på [3r] er anbragt på [2v]. Teksten på [3v] er skrevet hen over hele siden. Bl. [1], [2r], versosiderne af [4]-[9] samt bl. [10]-[26] er ubeskrevet.

En del korrektioner.

Kladdebindet har oprindeligt været indlagt i samme omslag som ms. 1.

(B-fort. 288; KA, B pk. 6 læg 6; Pap. III B 187 + 179,4-11)

17

Udkast til B.s papirer. 3 løse lapper, fordelt således:

18

1 langstrakt, rektangulær lap; den ene kant er uregelmæssigt

18.1 afrevet.

Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15. Lappen er på den ene side i øverste venstre hjørne mærket »af B^s Papirer«.

Lappen har været foldet flere gange.

Få korrektioner.

(Pap. III B 181,1-2)

18.1

18.2 1 rektangulær lap med to uregelmæssigt afrevne kanter. Lappen er rest af et blad i 4°, der har været foldet til 2 blade i 8°.

Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman 1838.

Teksten findes på bl. [2r], hvor der øverst langs hele afrivningskanten findes bogstavrester. Ved afrivningskanten på [1r] nederst rest af et enkelt bogstav.

Ingen korrektioner.

(Pap. III B 181,3)

18.2

18.3 1 blad i 4°, foldet til 2 blade i 8°.

Papir: groft koncept af samme type som ms. 16.15. Mål før

foldning: 201 x 240 mm. Papiret har været stærkt sammenkrøllet.

Bl. [1] og [2r] er ubeskrevet.

Ingen korrektioner.

(Pap. III B 181,4)

18.3

(KA, B pk. 6 læg 7; Pap. III B 181,1-4)

18

Udkast til »Ultimatum«; en anekdote om en præst i provinsen.

19

½ blad i 4° med en uregelmæssigt afrevet kant.

Papir: svagt grønligt koncept. Bladet har været foldet flere gange.

En tilføjelse med finere blæk. Bladets ene side er ubeskrevet.

Ingen korrektioner.

(KA, B pk. 6 læg 9; Pap. III B 183)

19

20 Kladde til »Ultimatum«, prædikenen: »Det Opbyggelige, der ligger i den Tanke, at mod Gud have vi altid Uret«.

1 sammenhæftning a 5 folioark, i alt 10 blade i 4°.

Ingen paginering.

Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Mål: 204 x 255 mm. Rød hæftesnor.

Bladene er foldet på langs, inderspaltens rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. Bl. [1r] er ubeskrevet.

Mange korrektioner.

På bl. [3r] er flere linier overstregede med blyant. En enkelt understregning med blyant.

- 20 (KA, B pk. 6 læg 9; *Pap.* III B 184)
- 21 Udkast til Victor Eremitas »Forord« samt en ubrugt optegnelse.
1 folioark, i alt 2 blade i 4°.
Ingen paginering.
Papir: blankt post-velin. Mål: 218 x 266 mm.
Bladene er foldet på langs, men teksten er ikke anbragt i spalter. Overskrift til teksten på bl. [1r]: »**Forord.**« I ydermarginen fire tæt sammentrængte tilføjelser. På [1v] står øverst: »*Hvorledes jeg er kommen i Besiddelse af dem* - «. Enkelte pennenprøver på [2r]. En tilføjelse med blyant på [2v].
Få korrektioner.
(KA, B pk. 6 læg 10; *Pap.* III B 185-186)
- 21
- 22 Udkast til Victor Eremitas »Forord«. Overskrift: »*Forførerens Dagbog*«. **Dagbog**.
1 blad i 4°, beklippet og foldet til 2 blade i 8°.
Ingen paginering. På bl. [1r] står »verte« med blyant i nederste højre hjørne.
Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840.
Bl. [2v] er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(KA, B pk. 6 læg 12; *Pap.* III B 188)
- 22
- 23 Kladde til Victor Eremitas »Forord«. Overskrift: »*Forord.*«
1 sammenhæftning a 5 folioark, i alt 10 blade i 4°.
De første 17 sider er med blæk pagineret I-XVII.
Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Mål: 204 x 255 mm. Rød hæftesnor.
Bladene er foldet på langs; inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. Bl. [9v] og [10] er ubeskrevet.
På s. VII findes en marginaltilføjelse i P.V. Christensens hånd.
Få korrektioner.
Teksten slutter øverst på s. XVII med dateringen: »I November 1842. / Udgiveren.«
(KA, B pk. 6 læg 12; *Pap.* III B 189)
- 23
- 24 Udkast til titelblade.
½ blad i 4° med en uregelmæssigt afrevet kant.
Papir: ribbet, af samme type som ms. 26.3. Mål: 221 x ? mm. Spor af foldning på tværs.
Bladet er foldet på langs, titeludkastene er anbragt i en bred inderspalte, yderspalten er margin.
Ingen korrektioner.
(KA, B pk. 6 læg 13; *Pap.* III B 190)
- 24
- 25 Renskrift af *EE1*. Det fremgår af sættermarkeringer, at renskriften tillige har fungeret som trykms. Renskriften består af 248 blade, der alle har spor efter sammenfoldning på tværs. Ms. rummer 11 dele, fordelt således:
Hovedtitelblad og deltitelblad.
- 25.1 2 blade i 4°.
Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke J Whatman Turkey Mill 1840. Mål: 205 x 255 mm.
Bl. [1v] og [2v] er ubeskrevet. Teksten er i P.V. Christensens hånd (herefter betegnet afskriverhånd). På deltitelbladet er i fremmed hånd tilføjet »Kbhvn 1843. / Faaes hos C. A. Reitzel/ Trykt af Bianco Lunos«. **Lunos**.
Ingen korrektioner.
(*Pap.* III B 191,1)
- 25.1
- 25.2 Overskrift: »*Forord.*«
8 løse blade i 4°.
Bladene er pagineret I-XVI.
Papir: som ms. 25.1. Mål: 205 x 254 mm.

Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten få tilføjelser. S. XVI er ubeskrevet. Afskriverhånd. Få korrektioner, nogle i SKs hånd. På s. VII og X findes marginaltilføjelser i SKs hånd; tilføjelsen s. X er senere overstreget med blæk.
(Pap. III B 191,2)

25.2

Overskrift: »**Indhold.**«

25.3

1 blad i 4°.
Bladets ene side er pagineret XVII.
Papir: som ms. 25.1. Mål: 204 x 255 mm.
Bladets anden side er ubeskrevet. De første seks numre er i afskriverhånd; de sidste to er i SKs hånd. Sidetallene, som refererer til førstetrykkets paginering, er tilføjet af SK.
En korrektion.
(Pap. III B 191,3)

25.3

Deltitelblad: »Διαψαλματα. / ad se ipsum.«

25.4

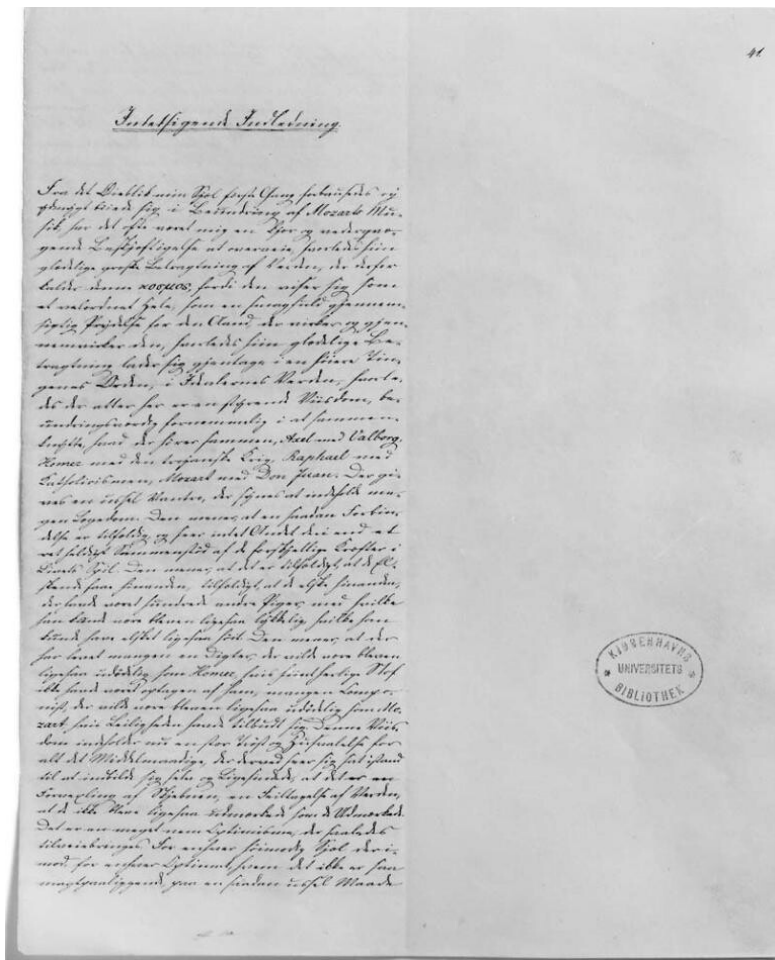
5 blade + 1 folioark + 10 blade + 1 folioark, i alt 19 blade i 4°.
Første blad er upagineret, de øvrige pagineret 3-38.
Papir: som ms. 25.1. Mål: 204 x 256 mm. I det første folioark ses rester af rød hæftesnor. På bl. [12]-[17] (s. 25-34) findes rester af et afklippet andet blad. Deltitelbladet har spor efter sammenkrølning.
Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten en tilføjelse. S. [2] er ubeskrevet.
S. 30 findes græsk tekst i afskriverhånd. Få korrektioner.
S. 4-6 er et langt tekststykke, inkl. marginaltilføjelsen, slettet med tætte blækløkker (jf. ms. 27).
(Pap. III B 191,4)

25.4

Deltitelblad: »De umiddelbare erotiske Stadier / eller / Det Musicalske-Erotiske.«

25.5

17 blade + 1 folioark + 25 blade, i alt 44 blade i 4°.
Bladene er pagineret 39-126.
Papir: som ms. 25.1. Mål: 205 x 256 mm. Bl. [16] (s. 69-70) er klippet over i to dele.
Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten margin. S. 40 er ubeskrevet.
Afskriverhånd (se illustration 14)

14. Renskrift af »De umiddelbare erotiske Stadier«, ms. 25.5, s. 41. Renskriften er foretaget af P.V. Christensen

). En del korrektioner, enkelte i SKs hånd.

(Pap. III B 191,5)

25.5

25.6 Deltitelblad: »Det antike Tragiskes Reflex i det / moderne Tragiske. / Et Forsøg i den fragmentariske Stræben. / Forelæst / for / Συμπαρανεκρωμενοι.«

14 blade + 2 sammenhængende blade, i alt 16 blade i 4°.

Bladene er pagineret 127-158.

Papir: som ms. 25.1. Mål: 204 x 254 mm. På flere blade ses rest af et afklippet andet blad. De to sidste blade er sammenhæftet med rød hæftesnor.

Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten margin. S. 128 og 158 er ubeskrevet.

Afskriverhånd. En del korrektioner.

(Pap. III B 191,6)

25.6

25.7 Deltitelblad: »Skyggerids. / Psychologisk Tidsfordriv. / Forelæst for Συμπαρανεκρωμενοι.«

5 blade + 1 folioark + 17 blade + 2 sammenhængende blade, i alt 26 blade i 4°.

Bladene er pagineret 159-210.

Papir: som ms. 25.1. Mål: 204 x 256 mm. Rød hæftesnor i arket samt i de sammenhængende blade. På disse ses desuden rest af et afklippet andet blad foruden en rest af endnu et læg på 4 folioark (8 blade).

Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten margin.

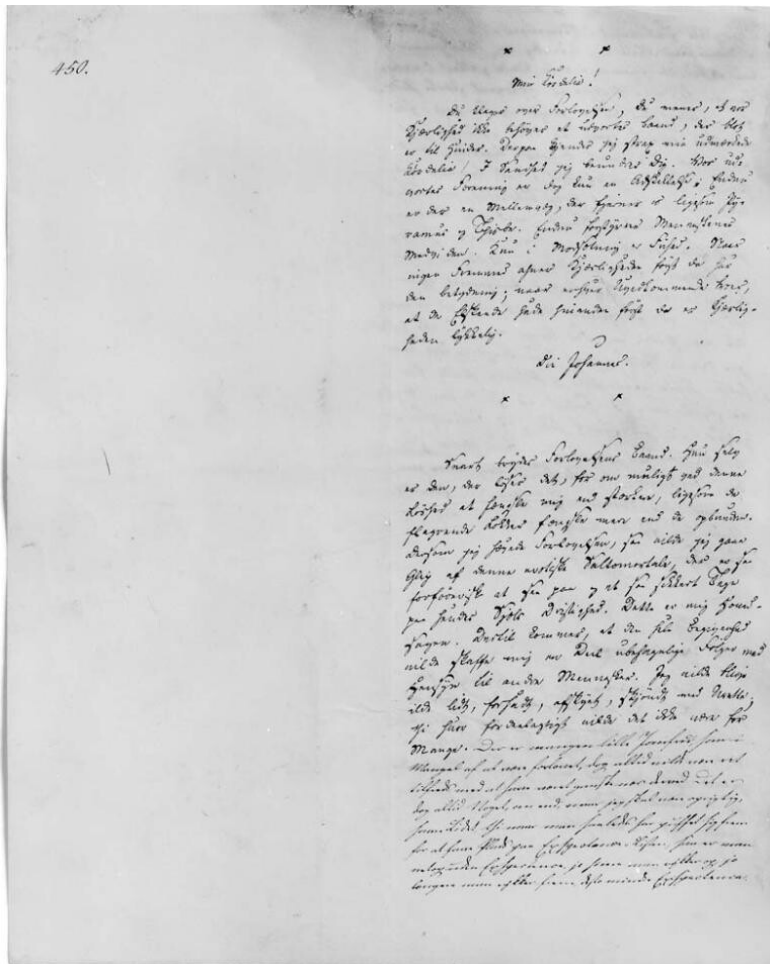
Afskriverhånd. En del korrektioner.

(Pap. III B 191,7)

25.7

- 25.8 Deltitelblad: »Den Ulykkeligste / En begejstret Tiltale til
Συμπαρανεχρωμενοι. / Peroration i Fredagsmøderne.«
8 blade i 4°.
Bladene er pagineret 211-226.
Papir: post-velin; vandmærke: J Whatman 1838. Mål: ? x 256 mm.
Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, margin er
bortklippet. På s. 225 nederst-226 er teksten skrevet hen over
hele siden. S. 212 er ubeskrevet.
Afskriverhånd s. 213-222. En del korrektioner, flest til s. 213-222.
(Pap. III B 191,8)
- 25.8
- 25.9 Deltitelblad: »Den første Kjærlighed, / Lystspil i een Akt af *Scribe*,
oversat af *J.L. Heiberg*.«
24 blade + 1 folioark, i alt 26 blade i 4°.
Bladene er pagineret 227-278.
Papir, de løse blade: som ms. 25.8; folioarket: som ms. 25.1. Mål:
204 x 254-255 mm.
Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst,
yderspalten margin.
Afskriverhånd. En del korrektioner.
(Pap. III B 191,9)
- 25.9
- 25.10 Deltitelblad: »Vexel-Driften. / Forsøg til en social Klogskabslære.«
4 blade + 1 folioark + 6 blade + 1 folioark, i alt 14 blade i 4°.
Bladene er pagineret 279-303.
Papir, bl. [1]-[12]: som ms. 25.1; bl. [13]-[14]: som ms. 25.8. Mål:
204 x 255 mm.
Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst,
yderspalten margin. S. 282 samt de upaginerede bl. [13v] og [14]
er ubeskrevet.
Afskriverhånd s. 279-284 nederst. Få korrektioner.
(Pap. III B 191,10)
- 25.10
- 25.11 Deltitelblad: »Forførerens Dagbog.«
5 blade + 1 folioark + 9 blade + 1 folioark + 49 blade + 1 folioark
+ 17 blade, i alt 86 blade i 4°.
Bladene er pagineret 305-473. Ms. har oprindelig udgjort otte
sammenhæftninger. Det fremgår af blyantsmærkerne 1-8, som
findes for hver oprindelig sammenhæftning på første side i øverste
højre hjørne.
Papir: de oprindelige sammenhæftninger mærket 1, 4, 5, 8: som
ms. 25.1; de oprindelige sammenhæftninger mærket 2, 3, 6, 7:
som ms. 25.8. Mål: ca. 204-205 x 254-255 mm. Det oprindelige
hæfte mærket 4: 205 x 256 mm. Rød hæftesnor i andet og tredje
folioark.
Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst,
yderspalten få tilføjelser; en længere tilføjelse i forbindelse med
sletning af flere linier s. 315. Mellem s. 465-466 og 466-467 findes
ubeskrevne og upaginerede sider; s. [474] er ligeledes
ubeskrevet. Afskriverhånd s. 340 nederst-362 øverst, 450 nederst-
457 (se illustration 15)

15. Renskrift af »Forførerens Dagbog«, ms. 25.11, s. 450. SKs håndskrift afløses af P.V. Christensens nederst på siden

), s. 458 midt-472 midt; alle dateringer er dog tilskrevet af SK. En del korrektioner.

(Pap. III B 191,11)

25.11

(KA, B pk. 7, læg 1; Pap. III B 191,1-11)

25

26 Renskrift af EE2. Det fremgår af sættermarkeringer, at renskriften tillige har fungeret som trykms. Renskriften består af 158 blade. På en del blade findes skindrester fra en bindryg, undtagen på de sidste fire blade, som er større end de øvrige. Renskriftens fem dele er fordelt således:

26.1 Titilblad.

1 blad i 4°, upagineret.

Papir: som ms. 26.3. Mål: 219 x 263 mm. Bladet har spor efter foldning på tværs.

Bladet er foldet på langs, en bred inderspalte rummer titlen, yderspalten margin. På titilbladets første side er tilføjet i fremmed hånd: »Anden Deel«. På bladets anden side er i samme hånd tilføjet: »Breve til A.«

Ingen korrektioner.

(Pap. III B 191,12)

26.1

Overskrift: »Indhold.«

26.2 1 blad i 4°, upagineret.

Papir: som ms. 26.3. Mål: 219 x 264 mm. Bladet har spor efter foldning på tværs.

Bladet er foldet på langs, en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten margin. På bladets anden side er skrevet titlen til den efterfølgende tekst.

Ingen korrektioner.

- 26.2 (Pap. III B 191,13)
- 26.3 Intet deltitelblad. Titel: »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed.«
1 side (bagsiden af sidste blad i ms. 26.2) + 1 blad + 1 folioark + 51 blade + 1 folioark + 11 blade, i alt 1 side og 67 blade i 4°.
Bladene er pagineret 5-138, s. [4] er upagineret.
Papir: ribbet; vandmærke: en musling samt ordene Holland og C & I Honig. De første 54 blade har grønt sprængt snit og måler 219 x 264 mm; det sidste folioark + de sidste 11 blade måler 222 x 268 mm.
Bladene er foldet på langs, en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten en tilføjelse. S. 138 er ubeskrevet.
Få korrektioner.
(Pap. III B 191,14)
- 26.3
- 26.4 Deltitelblad: »Ligevægten mellem det Æsthetiske og Ethiske / i Personlighedens Udarbeidelse.«
5 blade + 1 folioark + 17 blade + 1 folioark + 15 blade + 1 folioark + 4 blade + 1 læg bestående af 2 folioark + 13 blade + 1 folioark + 9 blade + 1 blad (af et folioark, hvis andet blad danner deltitelblad til den efterfølgende tekst), i alt 81 blade i 4°.
Bladene er pagineret 139-299.
Papir: som ms. 26.3 (uden grønt snit). Mål: 221 x 269 mm; de sidste 36 blade: 219 x 265 mm.
Bladene er foldet på langs, en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten en tilføjelse. S. 140 er ubeskrevet.
Afskriverhånd s. 166-299; s. 211 en enkelt marginaltilføjelse i SKs hånd. En del korrektioner, enkelte i SKs hånd.
(Pap. III B 191,15)
- 26.4
- 26.5 Deltitelblad: »*Ultimatum*.« (Intet deltitelblad til prædiken.)
1 blad (af et folioark, hvis første blad udgør slutningen af »Ligevægten«) + 4 blade + 1 folioark + 1 blad, i alt 8 blade i 4°.
Bladene er pagineret 302-316, de to første sider er upagineret.
Papir: som ms. 26.3 (uden grønt snit). Mål: 219 x 265 mm; de sidste fire blade: 225-278 mm. Rød sammenhæftningssnor i folioarket.
Bladene er foldet på langs, en bred inderspalte rummer tekst, yderspalten margin. S. [300] og 302 er ubeskrevet.
Afskriverhånd på titelbladet, s. [301], samt s. 305 midt-316. Få korrektioner, en enkelt i SKs hånd s. 315.
(Pap. III B 191,16)
- 26.5
- 26 (KA, B pk. 7 læg 2; Pap. III B 191,11-16)
- 27 Ubrugt optegnelse til »Diapsalmata«; den samme tekst findes i renskriften af »Diapsalmata«, s. 4-6, her omhyggeligt slettet.
1 folioark, i alt 2 blade i 4°.
Ingen paginering.
Papir: svært, gulligt post-velin; vandmærke: J Whatman Turkey Mill 1840. Mål: 204 x 254 mm. Arket har spor efter foldning på tværs.
Bladene er foldet på langs, inderspalten rummer tekst, yderspalten margin. Bl. [2v] er ubeskrevet.
Afskriverhånd. En korrektion.
(B-fort. 398; KA, B pk. 7 læg 3; Pap. III B 192)
- 27

3. Tilblivelseshistorie

Af de ovenfor nævnte mss. er fem udtrykkeligt dateret:

Ms. 10, kladden til »Det antike Tragiskes Reflex«, er dateret 30. jan. 1842.

Ms. 12, der rummer et udkast og dele af kladden til »Forførerens Dagbog«, er dateret 14. april, hvilket kun kan være i året 1842.

Ms. 13, kladden til »De umiddelbare erotiske Stadier«, er dateret 13. juni 1842.

Ms. 14, kladden til »Skyggerids«, er dateret 25. juli 1842.

Ms. 23, kladden til Victor Eremitas »Forord«, er dateret nov. 1842.

Vi ved, at SK rejste til Berlin den 25. okt. 1841, knap en måned efter at have forsvaret sin magisterafhandling *Om Begrebet Ironi*, og at han vendte tilbage til København den 6. marts 1842. Derfor må ms. 10 være skrevet i Berlin, mens mss. 12, 13, 14 og 23 er skrevet (eller i det mindste afsluttet) efter hjemkomsten.

Med denne viden in mente er det endvidere muligt at datere ms. 9, kladden til »Vexel-Driften«, for det indeholder følgende sætning, som også placerer det i Berlintiden: »NB. Her følger nu en Polemik, som jeg i det Væsentlige har færdig i den røde Bog der hjemme« (bl. [5r]).

Også ms. 4, det lyslilla kladdebind, og ms. 6, den mørklilla notesbog, der begge rummer udkast og kladde til »Forførerens Dagbog«, lader sig placere i Berlintiden. De er begge mærket med byens navn, og ms. 6 rummer desuden notater fra en af de forelæsningsnoter, SK har hørt i Berlin. I øvrigt stemmer denne datering med oplysninger, som findes i de breve, SK fra Berlin sendte hjem til sin ven og medvider Emil Boesen i København. Herom mere nedenfor.

Inden vi går videre, bør det imidlertid nævnes, at SK til flere af de ovenfor nævnte mss. har benyttet sig af optegnelser, som i forvejen fandtes i hans journaler og papirer. Det fremgår allerede af bemærkningen i ms. 9, og ser man efter i renskriften, viser det sig, at der netop på dette sted af »Vexel-Driften« er indarbejdet tanker om venskabet og ægteskabet, som stammer fra en journal fra 1841 (*Pap.* III A 119 og 124).

Til »Det antike Tragiskes Reflex« er der, ud over excerpter af Hegels æstetik, som SK nedskrev i en notesbog, mens han var i Berlin, benyttet en enkelt optegnelse fra begyndelsen af 1837 (*Pap.* II A 584). Imidlertid fremgår det tydeligt af ms. 10, at den pågældende passus ikke er skrevet sammen med resten af kladden, men er tilføjet i marginen senere - dvs. efter SKs hjemkomst fra Berlin.

Til »De umiddelbare erotiske Stadier« er der benyttet mindst fem optegnelser fra journaler og løse lapper samt en trykt pjece om Faust, alt fra 1836-37. Det er ikke overraskende, eftersom SK i årene 1835-37 havde beskæftiget sig indgående med Faust, Don Juan og Den evige Jøde, hvilket havde sat rige spor i hans journaler. Da ms. 13 blev udarbejdet i København efter hjemkomsten fra Berlin, har de relevante optegnelser uden besvær kunnet konsulteres og vandre ind i kladden.

Til ms. 12 (»Forførerens Dagbog«) er der dels benyttet optegnelser fra den samme journal (»den røde Bog«), som har afgivet polemikken til ms. 9 (*Pap.* III A 134 og 144), dels fra den notesbog, hvori SK under sit ophold i Berlin også nedskrev excerpter af Hegel (*Pap.* III A 170 og 183). Dette stemmer med, at ms. 12 er dateret efter hjemkomsten, hvor SK har haft rådighed over alle sine optegnelser.

Som denne gennemgang antyder, kan SKs brug af sine journaloptegnelser som forbilleder for de enkelte dele af *EE* give værdifulde holdepunkter for en yderligere datering af ms.-bestanden. Andre holdepunkter findes i de nævnte breve til Emil Boesen, som modtageren på et tidspunkt har returneret. De fandtes ved SKs død blandt hans efterladte papirer, indpakket i et omslag med besked om at brænde dem, da de ikke rummede værdi for fire skilling.

I sit første brev, kun en uge efter afrejsen fra København, meddeler SK, at han »lider af en uhyre Produktivitæts-Obstruktion. Her har jeg nu ingen Anledning til at lade dens nisus (...) gaae over.«^{*} Midt i dec. meddeler han:

Jeg skriver paa Liv og Død. Jeg har nu skrevet 14 trykte Ark. Dermed har jeg fuldendt en Deel af en Afhandling, som jeg volente deo engang skal forelægge Dig. I de sidste 8te Dage har jeg Intet skrevet, jeg ligger brak og samler mig, men jeg mærker allerede, at det rører sig i mig.^{*}

I øvrigt pålægger SK Boesen absolut tavshed om dette skriveri, hvis art han i det følgende brev betegner med ordene: »det er den videre Udførelse af Enten Eller.«^{*} 14 trykte ark er en ganske stor afhandling, og ingen del af det færdige værk når helt op på dette omfang. Det ms., der kommer nærmest, er ms. 3, kladden til »Ligevægten«. Det omfatter 220 beskrevne sider, hvilket i førstetrykket af *EE* bliver til 188 sider eller knap 12 ark i oktav. De øvrige dele er mindre. Kladden til »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed« fylder

120 sider, ganske vist med flere og længere linier pr. side; i den trykte bog fylder denne afhandling knap 10 ark. Det noget spredte kladdemateriale til »Forførerens Dagbog« fylder ca. 148 sider, og i trykt form er dagbogen også på ca. 10 ark. De resterende dele fylder i kladde under 80 sider og på tryk under 2 ark. Ud fra en kvantitativ beregning alene kunne man således antage, at den afhandling, SK skrev i Berlin fra ca. 1. nov. til ca. 7. dec. 1841, var »Ligevægten«. Det har P.A. Heiberg da også gjort i sit forsøg på at udrede *EEs* tilblivelseshistorie.* Men antagelsen modsiges af den omstændighed, at der til udarbejdelsen af ms. 3 er blevet benyttet i hvert fald tre journaloptegnelser, som stammer fra tiden hhv. før og efter SKs ophold i Berlin – og ingen fra tiden i Berlin. Fra den før nævnte »røde Bog«, der også har afgivet materiale til ms. 9, er således en optegnelse om livsanskuelser bygget på noget tilfældigt (*Pap.* III A 135) indarbejdet på to steder i kladden til »Ligevægten« (jf. *SKS* 3, 158f. og 175ff.). Optegnelsen er vel at mærke gledet ind, da kladden blev nedskrevet, ikke som ved »Det antike Tragiskes Reflex« føjet til senere. Fra journalen JJ, der blev påbegyndt i maj 1842 og formentlig afsluttet i sept. 1846, er benyttet to optegnelser, den ene om lidelsernes bitre kalk (*Pap.* III A 228, jf. *SKS* 3, 272), den anden om de vilde folk, der slår deres forældre ihjel (*Pap.* III A 202, jf. *SKS* 3, 252). Dette taler altså klart for, at ms. 3 er blevet til efter SKs hjemkomst fra Berlin.

Da der i brevet til Boesen tales om en afhandling, og da det af andre grunde, som straks skal udvikles, er mest sandsynligt, at »Forførerens Dagbog« er blevet til i jan. 1842, falder loddet altså i stedet på ms. 2. At dette er blevet til umiddelbart efter SKs ankomst til Berlin, rimer også med, at SK tilsyneladende ikke har brugt sine journaloptegnelser under dets udarbejdelse. Ganske vist kan man trække en forbindelse bagud fra »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed« til to optegnelser, som findes i en journal fra 1836: den ene om synderen, der vågner op i Helvede og spørger om klokken, hvortil djævelen svarer: »Evighed« (*Pap.* I C 80); den anden om en bonde, der ifølge et serbisk sagn mættede en grovæder ved at påbyde bordbøn (*Pap.* I C 82). Men begge anekdoter er så korte og prægnante, at de ikke forudsætter journalen som mellemlid; de kan let være indgået i ms. 2 ud fra hukommelsen.*

Den relative placering af mss. 2 og 3 stemmer endelig med afhandlingernes indhold. I Victor Eremitas forord til hele værket hedder det om forholdet mellem B.s to store afhandlinger, at den ene forudsætter den anden (eller rettere omvendt): »Man finder i det andet Brev et Citat af det første« (*SKS* 2, 15). Dette passer også på kladdeniveau og på mere end ét sted. I ms. 3 vises flere gange udtrykkeligt tilbage til afhandlingen om ægteskabets æstetiske gyldighed.

Den 16. jan. 1842 meddeler SK til Emil Boesen, at han igen arbejder stærkt:

Mit Legeme kan ikke udholde det. For at Du altsaa kan see, at jeg er den Samme, vil jeg sige Dig, at jeg atter har skrevet en stor Deel af et Indlæg: »Enten – Eller«, det er ikke gaaet saa rask, men det kommer deraf, at det ikke er Udvikling, men reen digterisk Fremstilling, som ganske specielt forlanger at man er oplagt.*

Kun to af *EEs* dele kan betegnes som »digterisk fremstilling«, nemlig »Diapsalmata« og »Forførerens Dagbog«. Det må imidlertid dreje sig om den sidste, eftersom to af de bøger, der rummer forarbejder til »Forførerens Dagbog«, som nævnt er mærket »Berlin«. Det gælder ms. 4, der rummer indledningen til »Forførerens Dagbog« samt omtrent halvdelen af Cordelias forførelseshistorie, alt i en form, der ligger meget tæt på den endelige skikkelse. Og det gælder ms. 6, der især rummer udkast til indskudte stykker i Cordelias historie.

Ud fra ms. 4 kan desuden ms. 5, det blå kladdebind, som ikke er mærket med sted eller datering, tilnærmelsesvis bestemmes. SK refererer i ms. 4 til »den blaa Bog« som findested for en situation, der skal optages. Denne blå bog svarer i øvrigt strukturelt til ms. 4; den rummer hovedsagelig såkaldte »actiones in distans« (dvs. episoder, hvor Johannes sætter sig i rapport til andre piger end Cordelia) i en form, der ligger tæt op ad den endelige tekst. Det er derfor sandsynligt, at den også er blevet til i Berlin. Formodningen bekræftes af den omstændighed, at der endnu mellem dens blade findes et stykke klatpapir i form af et afrevet blad med den trykte tekst til Bellinis opera *Norma* på tysk og italiensk.* I den forbindelse kan det også nævnes, at fire journaloptegnelser fra Berlintiden, foranlediget af en østrigsk sangerinde på gæstespil, (*Pap.* III A 187-190) bruges i ms. 5, hvorfra de går direkte ind i renskriften af »Forførerens Dagbog«.

De øvrige mss., som vedrører »Forførerens Dagbog«, er mss. 11 og 12, af hvilke det sidste som nævnt er dateret 14. april. Begge mss. indeholder hovedsagelig kladde på et sent niveau, dvs. tæt op ad tekstens endelige form, og selv om de ikke indholdsmæssigt lægger sig i simpel forlængelse af hinanden, gælder dog, at de strukturelt hænger tæt sammen: Der findes ingen tekst i det ene, som på et tidligere eller senere stadium optræder i det andet. Derfor tør man antage, at de to mss. er blevet til nogenlunde samtidig, dog således, at ms. 12, der foruden den sene kladde kun rummer et enkelt, ubrugt udkast samt bemærkninger om, at tekst fra ms. 11 skal optages, især repræsenterer det afsluttende overblik.

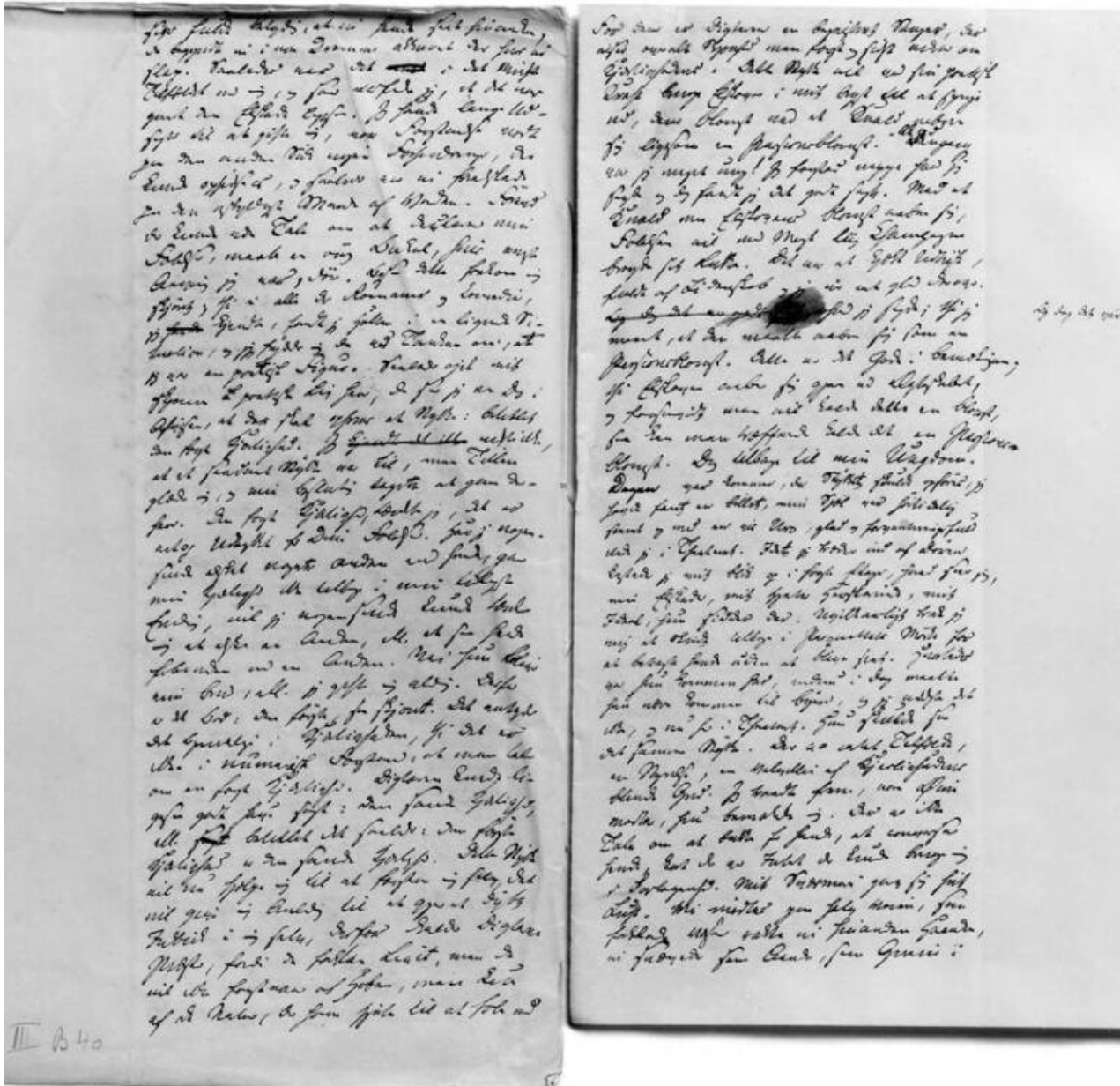
I et NB til brevet af 14. dec. beder SK Emil Boesen om snarest muligt at sende ham Scribes lystspil *Den første Kjærlighed* i J.L. Heibergs oversættelse; »den staaer i Theater-Repertoiret og faaes hos Schubothe, men lad Ingen ahne at det er til mig.« Foruden at give en datering til ms. 7, den trykte skuespiltekst med beskrivninger, giver det et indicium for, at ms. 8, kladden til »Den første Kjærlighed«, også er skrevet i

Berlin, tidligst i slutningen af dec. 1841.

Denne datering volder imidlertid problemer i forhold til ms. 2, kladden til »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed«. I ms. et siger B. nemlig til A.: »Jeg erindrer, at Du engang sendte mig en lille Kritik over Scribes »Den første Kjærlighed«, der var skreven med en næsten fortvivlet Enthusiasme, hvori Du paastod, at det var det Bedste, Scribe nogensinde havde skrevet, og at dette Stykke rigtigt forstaaet alene var tilstrækkelig til at gjøre ham uddødelig« (bl. [6r]; ordene findes næsten enslydende i A, jf. SKS 3, 27f.). Hvordan kan det hænge sammen, hvis ms. 2 er afsluttet i begyndelsen af dec.?

P.A. Heiberg, der vil datere ms. 2 til okt. 1841, altså før SKs afrejse til Berlin,* har set sig konfronteret med samme problem. Han har i den forbindelse hæftet sig ved, at ms. 8, som består af fire sammenhæftninger, er skrevet på papir af to forskellige kvaliteter og formater. Mens der til de tre sidste sammenhæftninger (mss. 8.2-8.4) er brugt svært, gulligt post-velin i et format, som højst varierer to mm i bredde og højde, er der til sammenhæftning 8.1 brugt det tyndere blanke post-velin i et format, som overstiger de øvrige med mindst 12 x 16 mm. Heiberg påpeger endvidere, at dette post-velin er af samme kvalitet og format som det, hvorpå ms. 2 er skrevet, mens det svære post-velin i de tre sidste sammenhæftninger svarer til papiret i ms. 3 (som efter Heibergs mening er skrevet i Berlin). Deraf slutter Heiberg, at der har eksisteret en tidligere Scribe-kritik, udfærdiget før afrejsen til Berlin, og at sammenhæftning 8.1 er det eneste bevarede heraf. Det er denne ur-kritik, B. referer til i ms. 2; en kritik, som SK altså må have medbragt til Berlin for dér at omarbejde og udvide den.

Imidlertid modsiges denne hypotese af flere omstændigheder. For det første, at teksten fra sidste side af sammenhæftning 8.1 fortsætter over på første side af sammenhæftning 8.2 uden mindste spor af brud (se illustration 8

8. Overgangen fra sidste side af sammenhæftning 1 til første side af sammenhæftning 2 i kladden til »Den første Kjærlighed«. Ms. 8.1

og 8.2

). Blækket er det samme, skriften er ens, der er ingen lakuner i ms., og overgangen sker midt i en retorisk periode. For det andet er det blanke post-velin, som er brugt til sammenhæftning 8.1, også brugt til nogle af de øvrige mss., om hvilke vi med sikkerhed kan sige, at de er blevet til i Berlin. Det gælder ms. 9, kladden til »Vexel-Driften«, som ud fra bemærkningen om »den røde Bog der hjemme« kan lokaliseres til Berlin. Og det gælder ms. 10, kladden til »Det antike Tragiskes Reflex«, som er dateret 30. jan. 1842. Ms. 9 og tredje sammenhæftning af ms. 10 har endog på millimeter samme format som sammenhæftning 8.1 (mens de to første sammenhæftninger af ms. 10 varierer 3 mm i bredden). For det tredje tyder indholdet af sammenhæftning 8.1 ikke på, at det oprindeligt stammer fra et kortere arbejde - tværtimod. Indledningsdelen af »Den første Kjærlighed« er ikke koncentreret, men optages i alt væsentligt af en abstrakt og bred betragtning over forholdet mellem en kritik og dens anledning. Til kritikken af selve stykket kommer det først i sammenhæftning 8.2.

Dette betyder dog ikke, at hypotesen om en urform af »Den første Kjærlighed« bør opgives; den understøttes tværtimod af indre kriterier. Afhandlingens forfatter fremhæver således en gruppe skuespillere, som på den danske nationalscene har sikret Scribes stykke en fuldkommen opførelse:

Hvis jeg vilde vise en Fremmed vor Scene i dens fulde Glorie, vilde jeg sige: gaa hen og see den første Kjærlighed. Den danske Scene eier i Fru *Heiberg*, *Frydendahl*, *Stage* og *Phister* et Fiirkløver, der her viser sig i sin hele Skjønhed (SKS 2, 233).

Ordene gentages og udvides i afhandlingens slutning, der former sig som en apoteose af de fire skuespillere. Begge steder er skrevet i præsens, men som Henning Fenger har gjort opmærksom på, var det kun den ene af de fire, Ludvig Phister, der fortsat spillede i Scribes stykke, da SK skrev de store partier af *EE*.^{*} Stykket opførtes første gang på Det kongelige Teater i juni 1831, netop med firkløveret i hovedrollerne, og med denne besætning fortsatte man i alt 25 gange til 5. marts 1835, da P.J. Frydendahl og Gottlob Stage for sidste gang spillede hhv. Dervière og Rinville. Frydendahl døde knap et år senere, i febr. 1836. Bortset fra en enkelt opførelse i nov. 1839 holdt fru Heiberg op med at spille Emmeline i dec. 1838.^{*} Men ingen af de skuespillere, som overtog de tre roller - C. Foersom, W. Holst og Henriette Andersen - nævnes af SK. Hans kritik af stykket går således tilbage til indtrykket af det strålende ensembles spil i 1830'ernes første halvdel, senest i marts 1835. Det er ikke troligt, at en kritik, der i selve sit anlæg skulle være blevet til mere end seks år efter ensemblets opløsning, ville beskrive dette i præsens. Mere sandsynligt er det, at en oprindeligt kritik kan have bevaret sin præsentiske form ved en senere omstøbning.

Henning Fenger mener desuden at kunne bestemme, hvornår SK er begyndt at skrive urformen af »Den første Kjærlighed«. Ud fra stilistiske kriterier hævder han, at denne urform må være næsten identisk med den endelige versions indledning, der slutter med et citat fra Poul Møllers anmeldelse af *Extremterne*. Da anmeldelsen stod i *Maanedsskrift for Litteratur* febr. 1836, må SK være begyndt at skrive sin kritik netop på det tidspunkt.^{*} Men ræsonnementet holder ikke, som det allerede fremgår af bemærkningerne til P.A. Heibergs hypotese ovenfor. Den abstrakte indledning, der stort set optager sammenhæftning 8.1, kan på ingen måde have gjort det ud for kritikken selv. Desuden kan det korte, prægnante citat af Poul Møller let være indføjet under urformens omstøbning i Berlin. Vi må derfor nøjes med at sige, at der til grund for »Den første Kjærlighed«, som vi kender den i ms. 8, har ligget en nu forsvunden »lille Kritik«, senest fra 1835.

Den omstændighed, at der har eksisteret et så tidligt forarbejde, betyder dog ikke, at ideen eller planerne til *EE* kan skydes fire-fem år bagud i tiden. Snarere er der tale om et forarbejde, som oprindeligt er blevet skrevet med et andet formål - jf. også den indledende bemærkning: »Denne Artikel skulde bestemt været trykt i et Tidsskrift (...)« etc. - men som siden har vist sig anvendeligt i det store værks sammenhæng. Hvis man skal prøve at tidsfæste ideen til *EE*, skal man snarere vende sig mod det bevarede ms. 1, som SK uden på et omslag har betegnet med ordene »De første Rudimenter til Enten - Eller.« På blad [1r] står overskriften »Enten - Eller / et Fragment«, og i hvert fald en af de øvrige optegnelser bidrager til en nærmere bestemmelse. På blad [3v] findes et »Brev fra **den Forførte**«, som ret nøje svarer til den trykte tekst i A, jf. SKS 2, 299. Til dette brev refereres der i ms. 4, det lyslilla kladdebind fra Berlin, på følgende måde: »Billeten maa findes mell: mine Papirer. Jeg havde udarbejdet den før min Afreise« (bl. [7r]). Det er hermed sikkert, at rudimenterne i ms. 1 stammer fra tiden før den 25. okt. 1841.^{*}

Med hensyn til en terminus post quem for de første fragmenter ligger det tungere. P.A. Heiberg har under et særligt, naturvidenskabeligt-biografisk synspunkt, som han betegner med ordene »Fosterdannelse i Ægget«, søgt efter »Befrugtningens« moment og mener, at det kan tidsfæstes således:

det maa være det Moment, da S. K. selv personligt havde været afgørende stillet overfor et afgørende Valg. Herved føres vi til den Episode af Forlovelshistorien, som danner Afslutningen paa det S. K. (...) kalder Forholdets 4de Afsnit: da han sender Regine Olsen Ringen tilbage^{*}

Regine accepterede som bekendt ikke opsigelsen af forlovelsen, og der fulgte to måneder, hvor SK »spillede skurk« for at støde hende bort, indtil det endelige brud skete den 11. okt. 1841. Heiberg mener, det er i disse måneder - nærmere bestemt inden SKs magisterkonferens den 29. sept. - at ideen til den

gennemreflekterede forfører er blevet undfanget.*

Heibergs hypotese er så stærkt bygget på psykologiske formodninger og så lidt bundet til håndskriftmaterialet, at man vægrer sig ved blot at bekræfte den. Hypotesen kan meget vel være rigtig, men det ville være behageligt at kunne henvise til indicier, som Heiberg ikke har taget hensyn til. Af den slags har vi kun et enkelt, som stammer fra Berliner-brevene til Boesen. Den 1. jan. 1842 skriver SK som før nævnt, at hvad han arbejder på, er »den videre Udførelse af Enten Eller«; og den 6. febr. skriver han:

At komme til Kbh. i Foraaret er mig absolut nødv.: Enten bliver jeg nemlig i Foraaret færdig med Enten – Eller, ell. jeg bliver aldrig. Titlen er omtrent hvad Du kjender; jeg haaber, at den bliver mell. os. (...) Enten – Eller er dog en ganske fortræffelig Titel, den er paa engang pikant og tillige har den spekulativ Betydning. Dog jeg vil ikke for min egen Skyld foregribe Dig nogen Nydelse.*

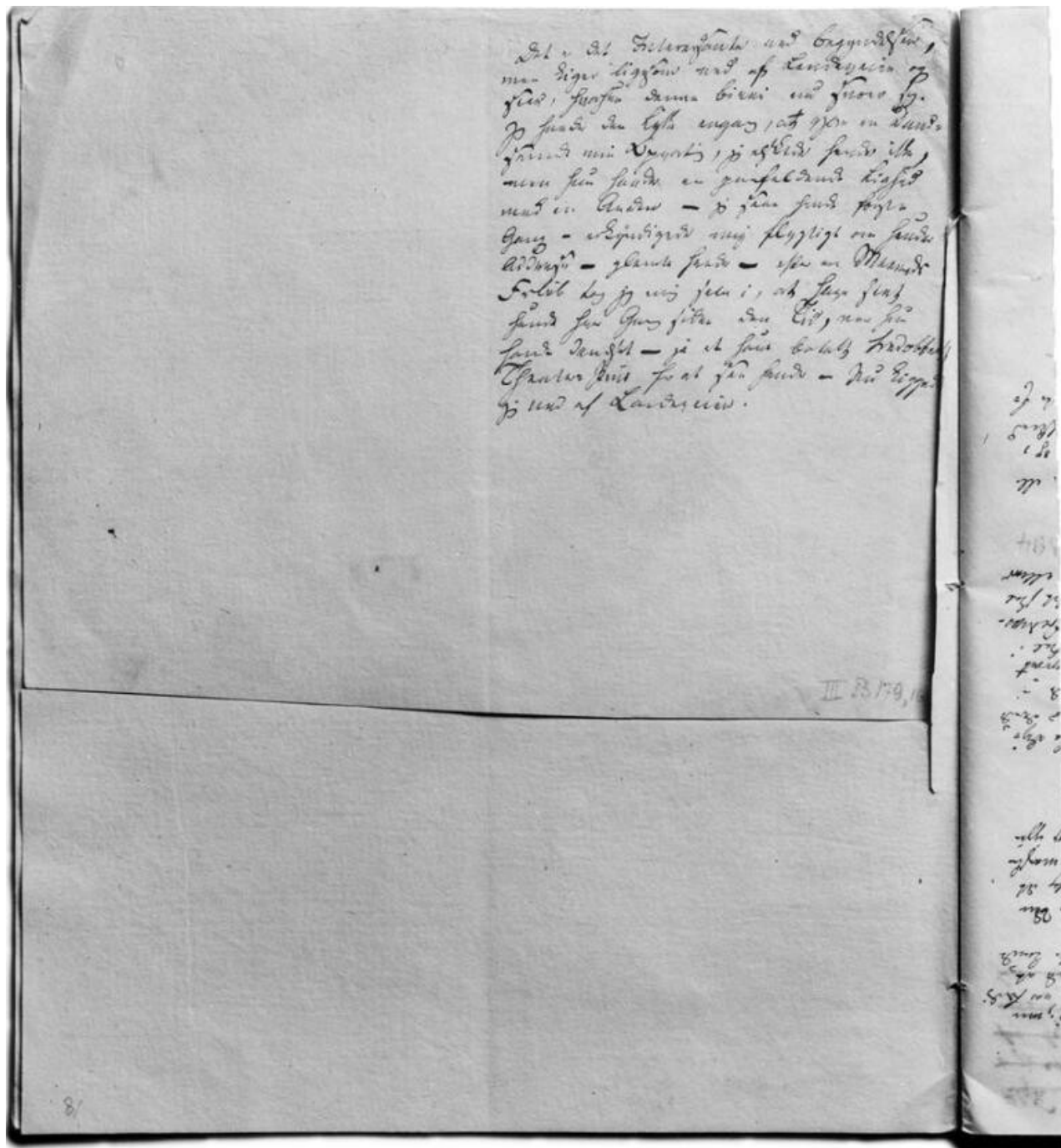
Hvis Boesen, som var SKs eneste medvider, ved dennes afrejse til Berlin ikke kendte stort mere end titlen på det værk, der arbejdedes på, kan denne titel og de dertil knyttede rudimenter næppe være undfanget længe før rejsen. Derpå tyder da heller ikke den glæde, hvormed SK i brevet smager på titlen.

Idet vi nu vender tilbage til den bevarede ms.-bestand, vil vi søge at videreføre tidsbestemmelsen nummer for nummer.

Hvad angår ms. 15, som rummer kladden til »Den Ulykkeligste«, er der al mulig grund til at antage, at det er blevet til på samme tid som ms. 14 med kladden til »Skyggerids«, dvs. efter SKs hjemkomst fra Berlin. Indholdsmæssigt lægger den korte afhandling om den ulykkeligste sig tæt op ad »Skyggerids«. Ms. 15 er desuden skrevet på papir af samme kvalitet og format som ms. 14, ligesom ms.-situationen for de to arbejder er ganske den samme: Hverken »Den Ulykkeligste« eller »Skyggerids« foreligger i andet end denne kladde, før de indgår i renskriften; der findes fx ingen udkast.

Ms. 16, der består af 28 løse lapper, rummer hovedsagelig udkast og kladde til »Diapsalmata«. Af *EP I-II* fremgår, at der oprindelig har været flere, for udgiveren, H.P. Barfod, aftrykker endnu 38 optegnelser fra det »Bundt« af »løse, større og mindre Papirsstumper«, som nu udgør ms. 16.* En enkelt af de forsvundne optegnelser bringer Barfod i faksimile; den indgår i vor ms.-beskrivelse som ms. 16.29. Da der ikke findes nogen senere, mere sammenhængende kladde, må lapperne (sammen med ms. 17, jf. nedenfor) være blevet brugt som grundlag for renskriften af »Diapsalmata«. Tre omstændigheder antyder, hvornår lapperne kan være blevet til:

Ms. 16.6 er med sikkerhed klippet ud af ms. 5, det blå kladdebind, som ovenfor blev tidsfæstet til SKs ophold i Berlin (se illustration 13

13. Ms. 16.6, en lap til »Diapsalmata«, er klippet ud af ms. 5, det blå kladdebind fra Berlintiden, som i øvrigt rummer kladde til »Forførerens Dagbog«. Det fremgår bl.a. af bogstavrester i margin i ms. 5). Det samme gælder muligvis ms. 16.5.

På ms. 16.15 findes, sammen med to diapsalmer, et udkast til »Forførerens Dagbog« samt et udkast til »Det antike Tragiskes Reflex«. Da kladden til sidstnævnte afhandling, ms. 10, er dateret i Berlin 30. jan. 1842, må lappen være blevet til forud for denne dato. (Det rimer også med, at udkastet til »Forførerens Dagbog« på samme lap siden er optaget som kladde i ms. 4, det lysilla kladdebind fra Berlin.)

I ms. 6, den lille notesbog fra Berlin, findes to udkast til diapsalmer, hvoraf det ene endnu fandtes i kladdeform i ms. 16, da *EP I-II* blev til.* Det betyder, at optegnelsen må være blevet skrevet i eller efter Berlintiden.

De fire blade og lapper peger således i samme retning, nemlig mod Berlin. Det giver dog ikke nogen sikkerhed for ms. 16 som helhed, hvis øvrige lapper kan være skrevet både før og efter Berlin. Derom mindes man positivt af ms. 16.2, en lap, der under overskriften »Diapsalmata« (på græsk) meddeler, at nogle findes ikke her (dvs. i ms. 16), men dels i »den tynde grønne Bog« (ms. 17), dels andre steder. Derpå hedder det: »andre som her findes bleve ikke trykte« (se illustration 12

Δαφνολογία.

Notat af sigt findes i N. 10, men med i den gamle
tryk og mellem sigt og N. 10, med i den gamle
anden part for første tryk i N. 10.

III 8. 178.

12. Kladde til »Diapsalmata«. Ms. 16.2, en løs lap

). De sidste ord vidner om, at lappen er blevet lagt ind blandt de øvrige på et tidspunkt efter eller meget tæt på trykningen i febr. 1843.

Hvad angår ms. 17, det grønne kladdebind, som foruden spredte udkast til Victor Eremitas »Forord« indeholder kladdemateriale til »Diapsalmata«, må det med større sikkerhed kunne tidsfæstes. Dels indeholder det ikke udkast, men kun kladde, dels foreligger dette materiale samlet og bærer præg af at være blevet til på samme tidspunkt, hvilket da formentlig kan sættes til efter hjemkomsten fra Berlin.

Netop »Diapsalmata« er et af de afsnit af *EE*, hvortil SK tydeligst har trukket på ældre forbilleder. Frithiof Brandt har uden krav på fuldstændighed påvist, at otte diapsalmer er bygget over optegnelser, som findes i SKs journaler og breve eller på løse lapper fra perioden juni 1836 til maj 1839.* Det kan med sikkerhed konstateres, at endnu 24 diapsalmer i den færdige tekst hviler på sådanne forbilleder, og tidsrummet for forbilledernes tilblivelse kan udvides til 1841. De fleste forbilleder er gået ind i renskriften direkte, dvs. ikke uden stilistiske forandringer, men tilsyneladende uden at være blevet skrevet ned i en mellemform. Kun fem af de 32 forbilleder findes eller har tidligere været at finde i forandret form i ms. 16, mens et enkelt genkendes i ms. 17. Disse omstændigheder antyder, at SK ved udarbejdelsen af renskriften af »Diapsalmata« har besluttet at gennemtrawle sine journaler mv. for yderligere materiale. Størstedelen af det således fundne har kunnet indføres i renskriften uden videre, men enkelte ideer har måttet nedskrives i en mellemform, som så er indgået i de allerede foreliggende mss. 16 og 17.*

I en særlig forbindelse med »Diapsalmata« står desuden ms. 18, tre lapper med i alt fire udkast til B.s papirer. I *EP I-II* findes endnu syv udkast, som siden er gået tabt.* Da de ikke kan bestemmes som udkast til den ene eller den anden af B.s afhandlinger, lader det sig heller ikke gøre at datere dem til tiden før eller efter Berlin. Til et af udkastene har SK benyttet en journaloptegnelse, der stammer fra eftersommeren 1841, altså lige før afrejsen (*Pap.* III A 121). Da udkastene imidlertid ikke fandt anvendelse i de to store afhandlinger, blev de henlagt og siden, under udarbejdelsen af renskriften af »Diapsalmata«, taget frem igen. To af optegnelserne (den ene bevaret på ms. 18.1, den anden kun overleveret i *EP I-II*) blev nu »vendt om«, således at udtalelser om æstetikerens, der oprindeligt var lagt i munden på B., kom til at fremtræde i første person som A.s egne formuleringer.

Til B.s tredje og sidste brev, »Ultimatum«, findes bevaret to mss.: Ms. 19 er en lap med et udkast til den indledende beskrivelse af en jysk præst, og ms. 20 er en sammenhæftning med kladden til den prædiken, som præsten skal have holdt om det opbyggelige i den tanke, at mod Gud har vi altid uret. I den trykte tekst, som svarer til udkastet, henviser B. til sine »foregaaende Breve« (*SKS* 3, 317); men denne henvisning synes at være udformet under affattelsen af renskriften. Hverken i udkast eller kladde findes der noget, som kan tidsfæste »Ultimatum« i forhold til de øvrige breve - eller til dele af A.s papirer.

Imidlertid er der bevaret et forbillede til præstens prædiken (*Pap.* III C 5). Det findes i SKs journal HH, som blev påbegyndt i juni 1840, og som rummer de øvelsesprædikener, han holdt på Pastoralseminariet. Her gik han i vintersemestret (nov.-marts) 1840-41 og i sommersemestret (maj-sept.) 1841.* Da journalen næppe har været medbragt til Berlin, men tværtimod blandt de papirer, som han i brevet af 16. jan. 1842 meddeler Boesen, at han savner dernede,* kan det formodes, at udarbejdelsen af »Ultimatum« er sket i København efter hjemkomsten.

Til Victor Eremitas »Forord« findes, foruden kladden dateret nov. 1842, tre mss. med udkast. Det ene er ms. 17, det grønne kladdebind, som desuden rummer sen kladde til »Diapsalmata«; de andre er mss. 21 og 22. Med sikkerhed kan de ikke bestemmes i forhold til hinanden, men udkastene i ms. 17 er formentlig tidligst. De beskæftiger sig dels med forordets indledende læserhenvendelse, dels med A. og B.s formodede holdning til, at deres papirer nu udgives; her tegnes ligesom konturerne af en ramme, der i mss. 21 og 22 delvis fyldes ud. Ms. 21 arbejder videre på rammen, men udkaster tillige nogle betragtninger over tidsfølgen i »Forførerens Dagbog«, og ms. 22 beskæftiger sig alene med forståelsen af dette værk.

Kan man med rimelighed placere udkastene til »Forord« i tiden efter SKs hjemkomst fra Berlin - og formentlig tæt op ad den daterede kladde - så bør det dog bemærkes, at han allerede tidligt var begyndt at notere, hvad der burde stå i forordet. I mss. 2, 3, 4 og 5 finder man randbemærkninger, hvori SK minder sig selv om, at han i forordet skal huske at henvise til disse steder eller udrede udgiverens forhold til materialet. Ingen af randbemærkningerne bærer præg af at være skrevet senere end de respektive mss., og af den første, i ms. 2, fremgår ligefrem, at den er skrevet, før figuren A. rigtig havde taget form for forfatterens indre øje:

Der maatte i Fortalen naturligviis erindres om, at jeg blandt andre Aktstykker fra B til A ogsaa havde fundet denne Opsats. Der maatte gjøres allehaande Consequentser deraf med Hensyn til A^s mulige Tilstand - om havde været forlovet - gift etc. etc. (bl. [1r], se illustration 4

Alt tyder på, at SK og Christensen har arbejdet på de to renskrifter sideløbende, således at SK har påtaget sig de partier, der krævede en sidste bearbejdning, mens Christensen har renskrevet, hvad der umiddelbart kunne føres ind.

En kendsgerning, som umiddelbart kunne tydes i modsat retning, er, at de to renskrifter foreligger på forskellige papirtyper. Mens A.s papirer er renskrevet på post-velin (med to forskellige vandmærker), er B.s papirer skrevet på ribbet papir. Forskellen hidrører imidlertid ikke fra tidsforskudte papirleverancer, men fra, at B.s papirer oprindeligt er skrevet ind i en protokol med skindryg. Endnu findes der på kanten af bladene rester af skindet, som er blevet siddende, da protokollen blev slagtet.

Den daværende redaktionssekretær og forretningsfører på avisen *Fædrelandet*, J.F. Giørdwad, som hjalp SK med korrekturlæsningen af *EE*, mindedes senere, at den blev påbegyndt lillejuleaften 1842.* På det tidspunkt har renskriften formodentlig foreligget færdig. Hvornår den er blevet påbegyndt, kan heller ikke siges med bestemthed, og under alle omstændigheder må tidspunktet sættes i relation til en nærmere placering af »Ligevægten«, som skal forsøges nedenfor.

De udkast til titelblade, som udgør ms. 24, er givetvis blevet til i samme tidsrum som renskriften; de er skrevet på samme papir, som ellers kun ses i renskriftens ms. 26 og i det sene omslag til ms. 1. Også ms. 27 er fra renskriftens tid. Det rummer en længere, ironisk optegnelse om dansk filosofi set med en barbers øjne og er skrevet i P.V. Christensens hånd. Samme optegnelse findes i SKs hånd i renskriften af »Diapsalmata« (ms. 25.4), men slettet med tætte blækløkker. Det må betyde, at SK efter at have skrevet optegnelsen direkte ind i renskriften har erkendt, at den ikke passede i sammenhængen, men med henblik på evt. brug andetsteds har bedt Christensen om at afskrive den, inden den blev slettet.

Tager man en kalender for sig, idet man forsøger at sammenfatte ovenstående dateringer, fremkommer følgende overblik:

I eftersommeren eller efteråret 1841, ikke længe før afrejsen til Berlin den 25. okt., har SK fået ideen til *EE* og nedskrevet »de første Rudimenter« (ms. 1). Umiddelbart efter ankomsten til Berlin har han påbegyndt kladden til det, der siden blev kaldt »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed« (ms. 2). Forud for afrejsen har muligvis – men ikke med nogen form for sikkerhed – også de udkast til B.s papirer foreligget (ms. 18), som ikke blev brugt, og som blev henlagt for siden at finde anvendelse i »Diapsalmata«. »Et Forsøg paa æsthetisk at redde Ægteskabet« har ligget færdig den 7. dec., hvorefter SK i mindst en uge har ligget brak. I slutningen af dec. og måske begyndelsen af jan. 1842 har han udarbejdet kladden til »Den første Kjærlighed« (ms. 8) på basis af stykkets trykte tekst (ms. 7) og en nu forsvunden kritik, oprindeligt udarbejdet senest 1835. I jan. 1842 er han desuden begyndt på »Forførerens Dagbog« (mss. 4, 5 og 6), og sidst på måneden har han skrevet kladden til »Det antike Tragiskes Reflex« (ms. 10). I tiden fra afslutningen af »Det antike Tragiskes Reflex« (30. jan.) til afrejsen fra Berlin i de første dage af marts må han have arbejdet på »Diapsalmata« (ms. 16 og udkast i ms. 6). I dette tidsrum er formentlig også kladden til »Vexel-Driften« (ms. 9) blevet til – hvis da ikke SK har formået at skrive denne allerede i interregnet mellem den uge af dec., hvor han lå brak, og modtagelsen af den trykte tekst til »Den første Kjærlighed«.

Efter hjemkomsten fra Berlin den 6. marts ligger det videre arbejde med kladdematerialet til »Forførerens Dagbog« (mss. 11 og 12); det sidste ms. hertil er dateret 14. april. Derefter er der hele to måneder til afslutningen af »De umiddelbare erotiske Stadier« (ms. 13) den 13. juni. Ganske vist har SK i samme tidsrum skrevet artiklen »Aabenbart Skriftemaal«, trykt i *Fædrelandet* 12. juni 1842; men i betragtning af den hast, hvormed han hidtil har arbejdet på *EE*, levner de to måneder stadig mulighed for, at han kan have skrevet andet. Måske er det her, han er begyndt på den fortælling, som han omtaler i en tilskreven bemærkning i sit håndeksemplar af førstetrykket:

Det Eneste, dette Værk mangler, er en Fortælling, som jeg begyndte paa, men lod udeblive, ligesom Aladdin lod et Vindue ufuldført. Den skulde hedde: »ulykkelig Kjærlighed« Den skulde danne Modbilledet til Forføreren. Helten i den gjorde aldeles de samme Bevægelser som Forføreren, men Grunden dertil var Tungsind. Han blev ikke ulykkelig fordi han ikke kunde faae den han elskede. Saadanne Helte er under min Værdighed. Han havde Kræfter ligesom Forføreren, han var sikker nok paa at indtage hende. Han vandt hende. Saa længe Striden stod paa, da mærkede han Intet; da hengav hun sig, han blev elsket med en ung Piges hele Sværmerie – da blev han ulykkelig, da vaagnede Tungsindet, da trak han sig tilbage, han kunde stride med hele Verden, ikke med sig selv. Hans Kjærlighed gjorde ham ubeskrivelig lykkelig i Momentet; saasnart han tænkte paa Tiden, da fortvivlede han.*

Kladden til »Skyggerids« er dateret 25. juli, og kladden til »Den Ulykkeligste« er formentlig blevet til enten umiddelbart før eller efter, dvs. i slutningen af juni eller juli. Udkast og kladder til »Ultimatum« (mss. 19 og 20) kan være blevet til nårsomhelst i tiden efter 6. marts, da det eneste forlæg, SK har benyttet, er øvelsesprædikenen fra Pastorseminariet 1840-41. »Ligevægten« må derimod være blevet til i eller efter maj måned, da de optegnelser fra journalen JJ, som er benyttet hhv. først og sidst i ms. 3, tidligst kan være skrevet i maj 1842. I betragtning af ms.s omfang må man antage, at arbejdet har taget mindst en fuld

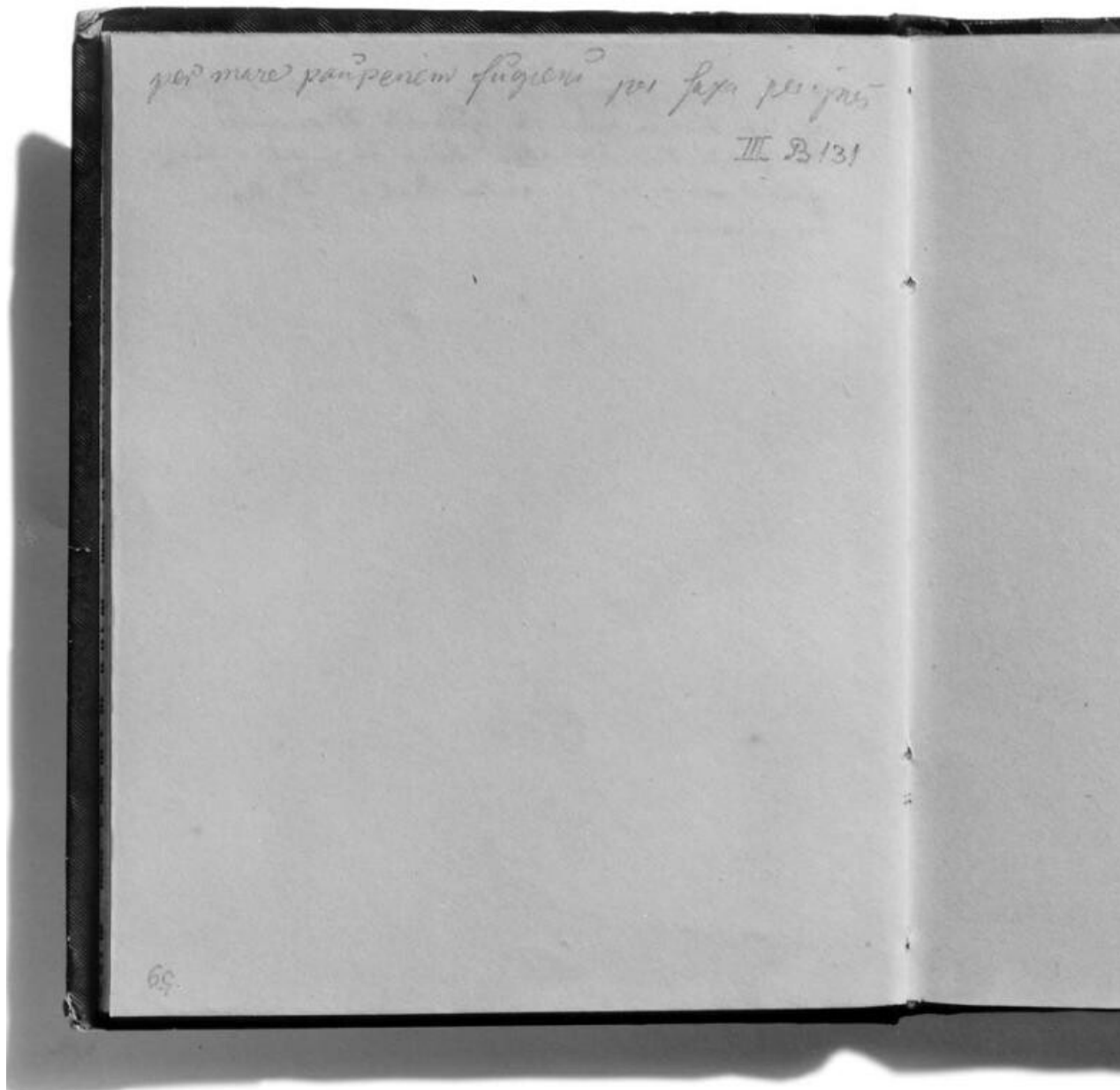
måned, og under hensyn til, at de mss., som med sikkerhed kan tidsfæstes til månederne april, juni og juli, vedrører første del af *EE*, forekommer det mest oplagt at henlægge udarbejdelsen af ms. 3 til aug.-sept. 1842. B.s to afhandlinger skulle således danne begyndelsen og afslutningen på værkets udarbejdelse - hvilket også rimer med, at den ene, »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed«, ved renskrivningen omformes kendeligt af SK selv, mens den anden, »Ligevægten«, stort set kan renskrives af sekretær Christensen.

Med denne placering af »Ligevægten« kommer man ganske vist i modstrid med SKs egen udtalelse i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*:

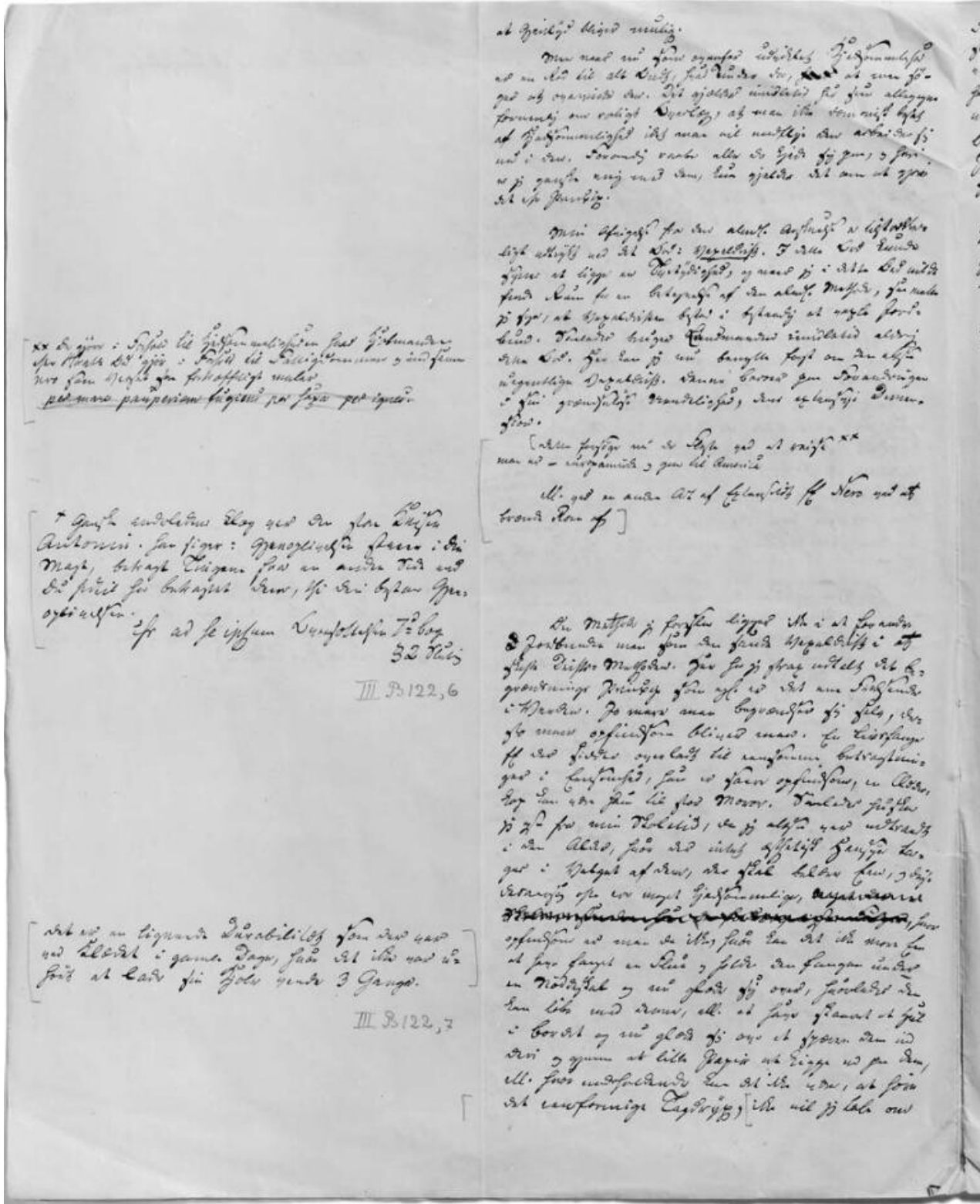
Da jeg begyndte paa Enten - Eller (hvoraf *in parenthesi* sagt bogstaveligen kun har existeret omtrent een Pagina, nemlig et Par Diapsalmata, medens hele Bogen er skrevet i 11 Maaneder og anden Deel først) var jeg potentialiter saa dybt paavirket af det Religieuse, som jeg overhovedet er blevet.*

Men dels er der, som det allerede vil være fremgået, andet i denne udtalelse, som ikke må tages bogstaveligt. Indarbejdelsen af journaloptegnelser fra perioden 1836-41, ikke blot i »Diapsalmata«, men også i »De umiddelbare erotiske Stadier«, »Det antike Tragiskes Reflex«, »Vexel-Driften«, »Forførerens Dagbog«, »Ligevægten« og »Ultimatum«, vidner således om, at der har eksisteret en del sider før udarbejdelsen af ms. I samme retning peger hypotesen om en nu forsvunden urform af »Den første Kjærlighed«. Dels taler de journaloptegnelser, som er blevet indarbejdet i kladden til »Ligevægten«, deres klare sprog om, at denne ikke kan være skrevet før maj 1842.*

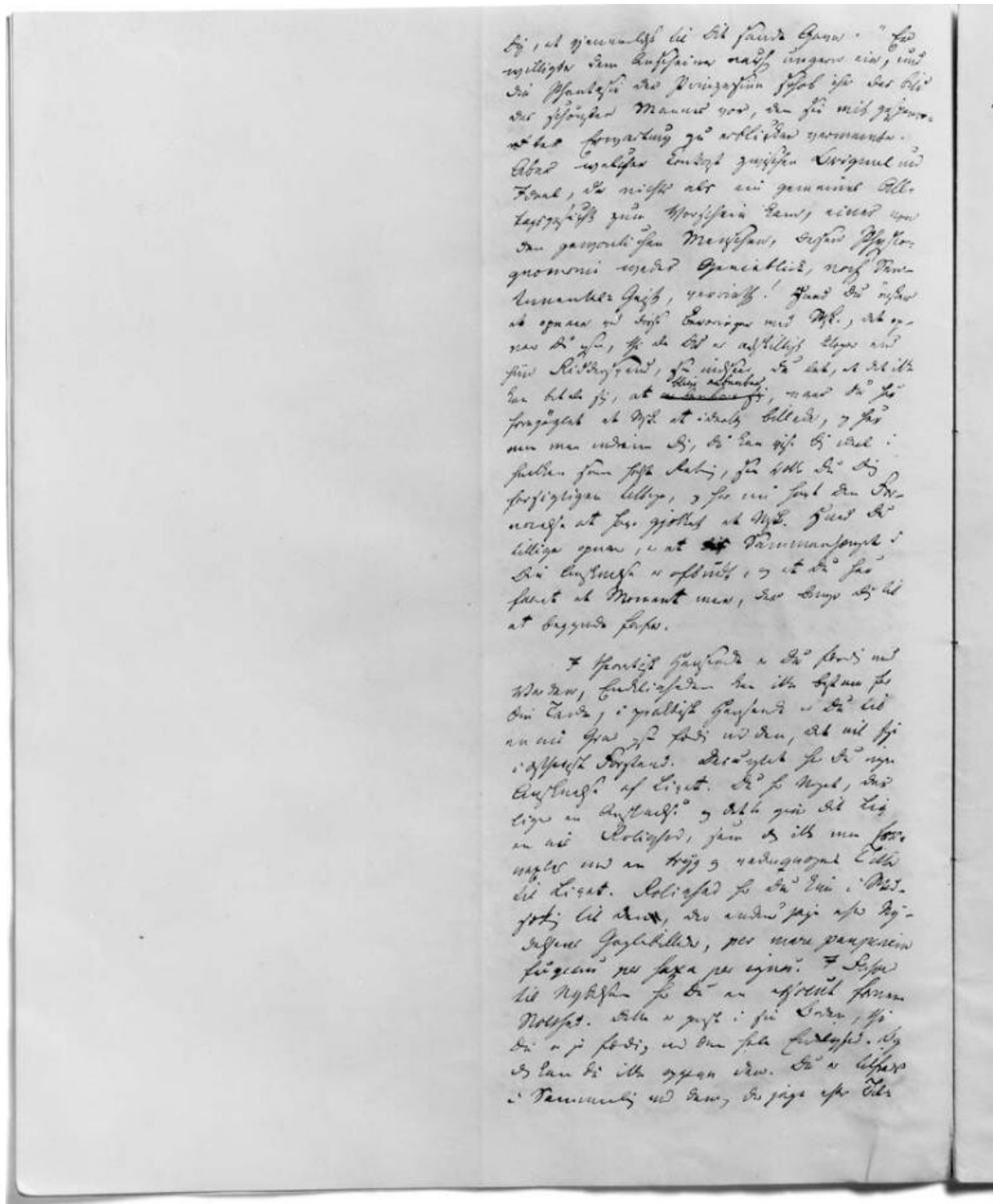
I øvrigt kan en hidtil uomtalt omstændighed understøtte placeringen af »Ligevægten« efter SKs hjemkomst fra Berlin. Det er en linie af Horats, som findes i ms. 6, den lille notesbog fra Berlin: »per mare pauperiem fugiens per saxa per ignes«. Sætningen er skrevet øverst på en side, der i øvrigt er tom, formentlig som en idé til senere afbenyttelse (se illustration 5

5. Citat af Horats, skrevet i den lille mørklilla notesbog fra Berlin. Ms. 6, bl. [59r]. Naturlig størrelse). I ms. 9, kladden til »Vexel-Driften«, der også blev til i Berlin, er sætningen føjet ind som en marginalnote, men atter slettet (se illustration 6

6. Horatscitatet tilføjet i marginen og derpå slettet. Ms. 9, kladde til »Vexel-Driften«, bl. [3v]), og i ms. 3 genfindes den, nu ikke i marginen, men i selve teksten (se illustration 7

7. Horatscitatet indarbejdet i kladdeteksten til »Ligevægten«. Ms. 3, bl. [25v] nederst, jf. den trykte tekst, SKS 3, 195). Forholdet mellem de tre forekomster tyder på, at linien er blevet opfanget i Berlin og hurtigt forsøgt anvendt i et ms., som SK havde i gang, men at den først fandt sin endelige plads i »Ligevægten«.

Må man således antage, at »Ligevægten« har ligget færdig i sept. 1842, kan udarbejdelsen af renskriften (mss. 25 og 26) nogenlunde tidsfæstes fra sept. til dec., da korrekturlæsningen begyndte lillejuleaften. For »Diapsalmata«, »Forførerens Dagbog« og »Ultimatum« har udarbejdelsen af renskriften betydet en væsentlig omformning eller udvidelse af det eksisterende kladdemateriale, for diapsalmernes vedkommende under inddragelse af SKs journaler. I denne proces er formentlig også det sene kladdemateriale til diapsalmerne (ms. 17) blevet til, ligesom udkastet til nogle titelblade (ms. 24). Under samarbejdet med Christensen har SK endvidere reddet en ubrugelig diapsalm til evt. benyttelse andetsteds (ms. 27). Endelig har han i nov. udformet Victor Eremitas »Forord« (mss. 17, 21, 22 og 23).

Alt i alt har SK arbejdet intensivt med EE i ca. 16 måneder, fra okt. 1841 til jan. 1843, heraf de sidste fire

måneder med renskrivning og korrekturlæsning. Han har flittigt hentet ideer og billeder fra ældre journaler, men selve skriftet er blevet til inden for denne tidsramme.

4. Udgivelsesmåde

Førsteudgaven af *EE* udkom i kommission hos C.A. Reitzel. SK var altså sin egen forlægger, ligesom han havde været med debutbogen *Af en endnu Levendes Papirer*, 1838 (også hos Reitzel) og disputatsen *Om Begrebet Ironi*, 1841 (hos P.G. Philipsen). Denne forretningsmåde indebærer normalt, at forfatteren selv slutter kontrakt med bogtrykkeren og betaler ham direkte for papir og trykning. Fra trykkeren leveres den færdigtrykte bog til forlæggeren, der siden afregner indtægterne fra salget direkte med forfatteren, idet han fratrækker sin egen kommissionsafgift. Men i *EE*s tilfælde kompliceredes sagen af, at bogen blev udgivet under pseudonym, og SK lagde stor vægt på at bevare forfatterhommeligheden. Det fremgår bl.a. af en artikel i *Fædrelandet* den 27. febr. 1843: »Hvo er Forfatteren af Enten-eller«, skrevet under mærket »A. F.....«.* Artiklen, der almindeligvis antages at være af SK selv, former sig som en satire over de mange gisninger om, hvem der kan være bogens forfatter, men ender med at erklære det for et gode, at hans identitet er skjult. Så kan man som læser beskæftige sig med bogens indhold uden at distraheres af forfatterens person. I en senere artikel i *Fædrelandet*, nu under eget navn, tager SK til orde mod et vedholdende rygte, der vil udpege ham som forfatter, fordi den prædiken, der afslutter *EE*, svarer til en øvelsesprædiken, han holdt på Pastoralseminariet i 1840-41.* Rygtet har, som det vil være fremgået, talt sandt; men SK forvirrer sagen ved i artiklen at henvise til en anden af sine øvelsesprædikener og – med rette – hævde, at der ikke er nogen forbindelse mellem den og prædikenen i *EE*.* Først med udgivelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* i febr. 1846 vedgår SK offentligt, at han er forfatteren af *EE*.

For at opretholde sit navneskjul måtte SK have en stråmand, der kunne repræsentere ham over for trykker og kommissionær. Valget faldt på cand.jur. Jens Finsteen Giødwad (1811-91), der var redaktionssekretær og forretningsfører på avisen *Fædrelandet*. Grunden til SKs tillid var, ifølge Giødwads egen meddelelse til A.D. Jørgensen, at han kategorisk havde afvist en læser af *Fædrelandet*, som ville vide, hvem der stod bag en anonym artikel i bladet.* Det er således ikke SK, men Giødwad, der figurerer i bogtrykkeren, Bianco Lunos regnskaber, ligesom det er Giødwad, der hos kommissionæren Reitzel hæver forfatterens tilgodehavende for salget.

Det tidligste dokument i det dobbelte bogholderi er en kvittering, udstedt til SK af Giødwad den 24. febr. 1843.* Heraf fremgår, at Giødwad har betalt Bianco Luno 640 rd. 46 sk. for papir og trykning, og at han nu har fået sit udlæg refunderet.

Et mere centralt dokument er en kombineret attest og regnskabsopgørelse, udstedt eller snarere påbegyndt den 6. maj 1843.* Her erklærer Giødwad »For Livs og Døds Skyld«, at SK har ret til at indkassere, hvad han, Giødwad, hos Reitzel hæver af salgsindtægter for *EE*. Da SKs næste pseudonyme skrifter udkom – *Frygt og Bæven* og *Gjentagelsen* i okt. s.å. – er de blevet tilføjet på attesten; men regnskabet fortsætter for *EE* alene til og med den næstsidste postering, som gælder 30. dec. 1844. Dette fremgår, hvis man sammenholder attesten med et tredje, hidtil upåagtet dokument, nemlig SKs private regnskabsblad over mellemværendet med Reitzel, udateret men uden tvivl skrevet i jan. 1845.* På regnskabsbladets første side findes en opgørelse vedr. *EE*, som post for post stemmer med attesten til og med 30. dec. 1844, og på næste side findes opgørelsen for *Frygt og Bæven*, *Gjentagelsen*, *Begrebet Angest* og *Forord*, der også blev besørget med Giødwad som mellemmand. Ud for de fire titler findes den lakoniske tekst: »Intet modtaget«. Regnskabsopgørelsen vedr. *EE* skal citeres i sin helhed:

Reitzel.
A per Giødwad.
Enten - Eller. Oplag 525 Exemplarer.

Herpaa betalt. d. 7 Mai 1843.	395 rd 80 β	= 100 Exemplarer
" d. 22 Juli	395 rd 80 β	= 100 Exemplarer
" d. 20 Januar 44.	200 rd "	= 100 Exempl.
" d. 10 Febr.	200 rd "	
" d. 18 Martz.	200 rd "	= 100 Exempl.
" d. 20 April	200 rd "	

"	d. 29 Mai	100 rd "	= 25 "
"	d. 28 Juni	132 rd "	= 25 "
"	d. 30 Dec.	100 rd "	= 25 "

475.

Da Oplaget er 525 Exemplarer vil de 132rd (af 28 Juni 44) være for de 25 Exemplarer. Ifølge Regning til Giødwad i 1843 havde han paa Lager resterende 93 Exemplarer, hvorved tillige maa bemærkes de til Censor, Bladene afgivne Fri-Exemplarer, samt to paa Skrivpapiir til mig selv. I December Maaned talte han om at Oplaget var udsolgt, og vilde foranstalte en ny Udgave men erklærede senere, at han havde 50 Exemplarer tilbage. Da var det, at jeg af 30 Dec. modtog 100rd, hvilken Sum da ikke er fuldt for 43 Exemplarer.

Boghandlerprisen pr. eksemplar var som nævnt 4 rd. 72 sk., hvilket giver en salgsværdi for 100 eksemplarer på 475 rd. Da SK åbenbart modtog rundt regnet 400 rd. for 100 eksemplarer, må de resterende 75 rd. være Reitzels kommission. Det svarer til 72 sk. pr. solgt eksemplar eller 16%.*

Forholdet mellem de modtagne beløb og antallet af solgte eksemplarer (yderste højre kolonne, som ikke findes på attesten fra Giødwad) stemmer indtil næstsidste post. De 132 rd., som SK modtog den 28. juni 1844, svarer ikke til 25, men til 33 eksemplarer. Fejlregningen er udgangspunkt for SKs afsluttende ræsonnement, som også indeholder andre uklarheder og bør tages med forbehold; men når man berigtiger fejlen, bliver summen af solgte eksemplarer pr. 30. dec. 1844: 483. Det betyder, at *EE* i alt væsentligt har været udsolgt to år efter sin udgivelse, og det bekræfter, hvad SK i april 1847 skriver i sin journal, »at Reitzel allerede for to Aar siden har talt om et nyt Oplag«.*

Skal man forsøge at beregne SKs fortjeneste på *EE*s første udgave, bliver udgangspunktet en indtægt (efter fradrag af Reitzels 16% kommission) på ca. 2100 rd. Herfra skal trækkes udgiften til papir og trykning (640 rd. 46 sk.), hvilket giver ca. 1460 rd.* De kan dog ikke betragtes som ren indtægt, idet SK også har haft udgifter til sekretærhjælp (Christensen) og korrekturlæsning (Giødwad). Størrelsen af disse udgifter kendes ikke, men hvis det passer, hvad SK andetsteds siger, at korrekturlæsningen af den endnu større *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* kostede ham 100 rd.,* må samme sum være tilstrækkelig for *EE*. Sekretærhjælpen har næppe beløbet sig til mere, men sætter vi den generøst til 150 rd., bliver der stadig et netto-overskud til forfatteren på godt 1200 rd. Det svarer til halvanden gange årslønnen for en nyudnævnt professor eller tre gange det beløb, som ansås for nødvendigt til at brødføde en familie i et år.

5. Anden udgave, 1849

Udgivelsesmåde

Da SK i sin journal for april 1847 omtaler Reitzels to år gamle forslag om at genudgive *EE*, fortsætter han: »det er mig, der forhindrer det«. Angiveligt er det for ideens skyld, »i Omvendthedsens dialektiske og i Sandhedens om muligt lidt rensende Tjeneste«, at SK således modarbejder sine egne ligefremme interesser.* Men Reitzel må være blevet ved med at presse på, for i et brev fra ca. 1. aug. 1847, hvor SK forhandler med forlæggeren om at sælge denne restoplagene af sine øvrige kommissionskrifter, slutter han, mindre afvisende: »Hvad Enten – Eller angaaer, da maa det vel overlades til en anden Gang.«* Det er derfor ganske overraskende, at SK allerede i slutningen af samme måned befinder sig langt inde i forhandlinger om en ny udgave – ikke med Reitzel, men med P.G. Philipsen. Philipsen havde været kommissionær for *Om Begrebet Ironi*, 1841, samt for fem hæfter med opbyggelige taler, 1843-44, og havde desuden afkøbt SK retten til restoplagene af talerne og udsendt dem som *Atten opbyggelige Taler*, 1845.

Forhandlingerne drejer sig ikke om en kommissionsaftale, men denne gang om en regulær forlagsforretning, hvor Philipsen skal betale alle udgifter – inkl. et engangshonorar til forfatteren – og til gengæld kan beholde hele fortjenesten. I et brev dateret 23. aug. 1847 henviser Philipsen dels til et tidligere brev fra SK, som ikke er bevaret, dels til mundtlig forhandling, og fremlægger dernæst følgende kalkule: Den nye udgave skal trykkes i 1000 eksemplarer (altså næsten en fordobling i forhold til 1. udg.), og boghandelsprisen skal være mindst en rigsdaler lavere end for 1. udg. For trykning og papir skal Bianco Luno have 948 rd. 60 sk., hvortil kommer udgifter til bogbinder og annoncering. Philipsen ser sig på den baggrund

i stand til at tilbyde SK 500 rd., heraf de 400 pr. 1. jan. 1849 og de 100, når oplaget er udsolgt.*

SK afviser dog Philipsens tilbud, som han finder for dårligt både i betragtning af den lange kredit, af bogens beskaffenhed og af oplagets størrelse. SK vil have 700 rd. – »hvad De jo selv oprindeligt slog paa« – åbenbart et beløb, som må være blevet nævnt under den mundtlige forhandling.*

Herefter må der igen være foregået en mundtlig forhandling, hvorunder Philipsen i hvert fald delvis har imødekommet SKs fordring, for den 28. aug. skriver han et nyt brev, hvori han fortryder sin »Vankelmodighed«. »Hos Dem, glemmer jeg alle Beregninger, jeg seer og hører kun paa Enten – Eller's Forf. og siger ja til Alt som strømmer fra Deres Læber.«* Idet han undskylder, henviser han til sit tidligere, skriftlige tilbud, som må stå ved magt, hvis han skal forlægge en ny udgave af *EE*.

SK svarer hurtigt og klart den 30. aug., at så bliver der intet af sagen: »Naar De ikke vil, som jeg vil, saa faaer De altsaa ikke Forlaget af Enten – Eller«.* Derefter har han henvendt sig til den, man først ville forvente, nemlig C.A. Reitzel. Af et udateret brev fremgår, at SK uden videre antager Reitzels tilbud, men dette tilbud må være afgivet med flere variable, for i det følgende fastlægger SK selv oplagstal og betalingsterminer:

– Oplaget ønsker jeg bestemt til 750. Hvad Betalingen angaaer, da forlanger jeg denne først i Juni Termin 1849. Jeg haaber, at dette, som man siger, er Alt, hvad De kan forlange. Hav saa den Godhed at give mig et skriftligt Beviis ligesom sidst, der indeholder disse to (*først skrevet*: tre) Punkter 1) Honoraret for andet Oplag 550rd 2) Oplaget 750

Det tredje punkt har heddet: »Betalingen i Juni Termin 49«, men det er atter blevet slettet, og i stedet har SK med henvisning til punkt 1 tilføjet: »som betales med 300rd 11 Juni 49, og Resten 250rd ultimo Juli 49.«* Han har altså efter nærmere overvejelse givet Reitzel lidt længere kredit med en del af honoraret.

Ved en sammenligning af de to tilbud ser man, at SK hos Reitzel har fået endog lidt bedre betaling, end han krævede, men ikke fik, hos Philipsen. 550 rd. for 750 eksemplarer svarer til 733 rd. for 1000 eksemplarer. Hertil kommer, at Reitzel har udbetalt pengene hurtigere.

2. udgave af *EE* blev ikke udsolgt i SKs levetid; endnu i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, som P.C. Kierkegaard udgav i 1859, annonceres den på forlagets liste over lagerførte titler af SK. En 3. udgave udsendtes i 1865.

Der blev ikke i SKs levetid foranstaltet oversættelser af *EE*.

Bibliografiske data

Enten – Eller. Et Livs-Fragment, udgivet af Victor Eremita. Anden Udgave var færdig fra trykkeriet den 8. maj 1849 og udkom i ét bind den 14. maj.* Samme dag udkom *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen. Tre gudelige Taler*. * Skønt SK på dette tidspunkt havde erklæret sig som forfatter af *EE*, findes hans navn ikke på værkets titelblade, der i øvrigt oplyser, at det er forlagt af universitetsboghandler C.A. Reitzel og trykt hos Bianco Luno. I boghandelen kostede et eksemplar 3 rd. 48 sk.*

Formatet er stor oktav, ca. 137 x 221 mm.* Omfanget er i alt 592 sider, men de to dele er pagineret hver for sig således:

EE1 har et omfang på 336 sider, heraf tælles de første 16 med romertal, de resterende 320 med arabertal. Siderne fordeler sig således: [I] titelblad til første del; [II] blank; [III]-XIV Forord; [XV] Indhold; [XVI] blank; [1]-320 tekst. Deltitelblad til »Diapsalmata« findes s. [1], deltitelblad til »De umiddelbare erotiske Stadier« s. [23], deltitelblad til »Det antike Tragiskes Reflex« s. [89], deltitelblad til »Skyggerids« s. [111], deltitelblad til »Den Ulykkeligste« s. [149], deltitelblad til »Den første Kjærlighed« s. [161], deltitelblad til »Vexel-Driften« s. [197], deltitelblad til »Forførerens Dagbog« s. [213].

EE2 har et omfang på 256 sider, heraf er de første fire uden paginering, men tælles her med romertal, de resterende 252 tælles med arabertal. Siderne fordeler sig således: [I] titelblad til anden del; [II] blank; [III] Indhold; [IV] blank; [1]-250 tekst; [251-252] friblad. Deltitelblad til »Ægteskabets æstetiske Gyldighed« findes s. [1], deltitelblad til »Ligevægten« s. [109], deltitelblad til »Ultimatum« s. [235] og deltitelblad til »Det Opbyggelige, der ligger i den Tanke, at mod Gud have vi altid Uret« s. [240]. Højresiden [239] er blank.

Manuskriptbeskrivelse

Til 2. udgave af *EE* findes to bevarede mss., begge i KA:

EE1 1 Trykms. bestående af et opskåret eksemplar af førstetrykket (herefter forkortet *A*).

To bind bestående af 10 + 22 + 23 + 89 + 87 blade (*EE1*) + 187 blade (*EE2*), i alt 418 blade i 8°, med førstetrykkets paginering.

Smudstitelbladene samt s. 1-22, 67-68, 115-116, 295-296 til *EE1* mangler.

Papir: trykpapir. Mål: 122 x 196 mm. Tresidet sprængt grønt snit. Spor efter hæftning og rester af grønt omslagspapir.

På titelbladet findes to tilføjelser i SKs hånd: »Anden Udgave« samt på langs af siden en meddelelse til sætteren: »NB. Jeg ønskede 6 Eksemplarer på tyndt Velin. / S. K.«

En del korrektioner, enkelte med blyant. Ændringer af titelbladet til *EE1* er foretaget af SK: »1843« er med blæk ændret til »1848«, dernæst med blyant til »1849«. »Faaes hos (...) Reitzel« er ændret til »Paa (...) Reitzel^s Forlag«. På titelbladet til *EE2* er skrevet i fremmed hånd: »Dette Titelblad at indrette liig det til første Deel«. Korrektionerne i teksten er for størstedelens vedkommende foretaget af SKs sekretær Israel Levin,^{*} enkelte er dog muligvis i SKs hånd, bl.a. et par udstregede korrektioner på de første sider af *EE1*.

Korrektionerne er foretaget såvel med korrekturtegn i marginen som direkte i teksten ved overskrivning.

1 (KA, B pk. 7 læg 4; *Pap.* X 5 B 1-2)

1

2 Korrekturark til andettrykket (herefter forkortet *b*).

3 helark foldet til i alt 24 blade i stor 8°.

Arkene er på foden af første side mærket hhv. 2, 3 og 5.

Bladene er pagineret 17-32, 33-48 og 65-80.

Papir: trykpapir, uregelmæssigt afskåret.

En del korrektioner i Levins hånd.

2 (KA, B pk. 7 læg 5; *Pap.* X 5 B 3)

2

Ændringer fra første- til andettryk

I andettrykket *B* sker en række ændringer i forhold til førstetrykket *A*, først og fremmest af ortografi, interpunktion og simple trykfejl. Ændringerne optræder hyppigst i begyndelsen af hhv. *EE1* og *EE2*, dernæst med faldende intensitet. En fuldstændig oversigt over varianter mellem *A* og *B* vil fremgå af den elektroniske version, *SKS-E*; nedenstående er eksempler:

Gennemgående ortografiske ændringer i konservativ retning:

k > kj, fx kølige > kjølige; kæmpe > kjæmpe.

g > gj, fx Forgængeligt > Forgjængeligt; Gæs > Gjæs.

i > ie, fx Seirshymner > Seiershymner; fri > frie.

e, i, u > ee, ii, uu, fx mest > meest; flest > fleest; Lovprisning >

Lovprisning; knust > knuust.

n > nt, fx Indifferensen > Indifferentsen; Indolens > Indolents; Existens > Existents.

Hyppigere brug af stort begyndelsesbogstav, først og fremmest ved pronominer; fx den > Den; det > Det; enten - eller > Enten - Eller.

Imidlertid findes også hyppige ændringer, som peger i modsat retning:

u > v efter q og g, fx quidem > qvidem qua > qva; distinguere > distingvere.

Bortfald af stumt d foran sk, fx Hvidsken > Hvisken; vadsket > vasket.

Ændring af fælleskønsendelsen -en til intetkønsendelsen -et, fx bleven > blevet; tagen > taget; uforskammen > uforskammet, men også Finalen > Finalet.

Adskillelse af sammenskrevne ord, fx tilhjælp > til Hjælp; tiltrods > til Trods.

Desuden bemærker man en tendens i *B* til at stave talord, som i *A* var anført med arabertal, fx 3 > tre; 20 > tyve. På tegnsætningens område spores en tendens til »lettere« tegnsætning; kommaer udelades, semikolon ændres til komma.

Fra *A* til *B* foretages også mindre forbedringer af stilistisk art; fx udelades konjunktioner, som forekommer flere gange i konteksten (men; thi) og overflødige adverbier (end). Konjunktionen »at« udelades oftere foran infinitiv (end at tilintetgjøre > end tilintetgjøre) og i korte relativsætninger (jeg troer, at der > jeg troer, der). Lydligt uskønne steder forbedres, fx. selv en Selvmorder > endog en Selvmorder; andre kraftigere Midler > andre kraftige Midler.

Derimod ses kun sjældent væsentlige betydningsforandringer, og alle de fundne eksempler kan bestemmes som trykfejl i *B* (de er i intet tilfælde ændret i trykms. *A* eller i korrekturen *b*, hvor denne er overleveret):

Deraf kommer det, at jeg (...) aldrig har haft Sympathi for den sublimerede Musik > (...) den sublimerede Musik (SKS 2, 76,10).

(...) han har i Angeren løskjøbt sig selv for at blive i sin Frihed, men i sin Frihed kan han kun blive derved, at han bestandig realiserer den > (...) kan han ikke blive derved, at han bestandig realiserer den (SKS 3, 222,6).

(...) at det Skjønne ikke har sin Teleologi i et Andet > at det Skjønne har sin Teleologi i et Andet (SKS 3, 260,29).

(...) hvorvidt den ethiske Betragtning berøver os nogen Skjønhed > (...) nogen Sandhed (SKS 3, 263,13).

Du vil dernæst see, at Ethikeren > Du vil nærmest see, at Ethikeren (SKS 3, 266,28).

Ændringerne fra *A* til *B* viser, at hensigten har været at skabe større harmoni i retskrivningen, skrive de samme ord på samme måde osv.; langt de fleste ændringer er dog ikke konsekvent gennemført. Nogle ændringer peger i konservativ retning, fx fastholdelsen af dobbeltskrevet vokal og den fortsatte angivelse af stumt e, andre modsat, fx adskillelsen af småord. Tvetydigheden afspejler dog blot – ligesom retskrivningen i førstetrykket – at den ortografiske norm på dette tidspunkt ikke ligger fast.

I trykms. *A* kan SKs hånd kun med sikkerhed bestemmes på titelbladet til *EE1*, og den optræder slet ikke i korrekturen *b*. Israel Levin har forestået den ortografiske tilretning af *A*, og langt de fleste ændringer, som han foretager i *A*, gengives i *B*. Intet tyder på, at SK selv har gennemlæst teksten med henblik på ortografiske ændringer. Herom vidner også en fejlagtig ændring i *A* (s. 33), hvor »χοσμος« med korrekt indlyds-s ændres til »χοςμος« med udlyds-s inde i ordet. Denne ændring gengives loyalt i *B* (s. 25). Det fremgår af SKs journaler, at han i græsk skrift skelner mellem brugen af indlyds- og udlyds-s, så det er usandsynligt, at han ville lade den ukorrekte ændring stå i *B*, hvis han havde gennemgået trykms. eller korrektur.

En indholdsmæssig ændring tør dog nok tilskrives SK. Det drejer sig om »en Dobbelt-Bevægelse« i *A* (SKS 2, 374,11), som i *B* gengives »en dobbelt Bevægelse« (s. 275). SK har i mellemtiden udgivet *Frygt og Bæven*, hvor han bruger udtrykket »Dobbelt-Bevægelse« i en anden, snævrere betydning, så ved genudgivelsen af *EE* har udtrykket i »Forførerens Dagbog« måttet ændres til det mere generelle: »en dobbelt Bevægelse bliver nødvendig i Forhold til Cordelia«. Ændringen fremgår ikke af trykms. *A*, men må være foretaget i korrekturen *b* (som ikke er overleveret til dette sted) eller være meddelt sætteren på anden vis.

Sammenfattende kan siges, at langt de fleste ændringer fra *A* til *B* ikke skyldes SK, men Levin, som må have fået frie hænder til en ortografisk og stilistisk revision. Revisionen er muligvis påbegyndt af SK selv (jf. de udstregede korrektioner på de første sider af *EE1*, som måske er i SKs hånd, se illustration 16

VII

mig. At forklare Grunden til dette Indtryk, er mig en Umulighed, men de Fleste have vel i deres Liv erfaret noget Lignende. Min daglige Vei førte mig forbi Marchandiseren og hans Secretair, og jeg undlod aldrig nogen Dag i Forbigaaende at fæste mit Øie paa den. Efterhaanden fik hiin Secretair ~~A~~ en Historie i mig; det blev mig en Nødvendighed at see den, og jeg tog til den Ende ikke i Betænkning, naar det en usædvanlig Gang gjordes fornødent, at gjøre en Omvei for dens Skyld. Alt eftersom jeg saae paa den, vaagnede ogsaa den Lyst at ville-besidde den. Jeg følte meget vel, at det var en besynderlig Lyst, da jeg ingen Brug havde for dette Møbel; at det var en Ødselhed af mig at anskaffe det. Dog Lysten er som bekendt meget sophistisk. Jeg gjorde mig et Grinde ind til Marchandiseren, spurgte paa andre Ting, og idet jeg vilde gaae, gjorde jeg flygtigt et meget lavt Bud paa Secretairen. Jeg tænkte, at muligen Marchandiseren skulde have slaaet til. Det var da et Tilfælde, der havde spillet mig den i Hænderne. Det var saavist ikke for Pengenes Skyld, jeg bar mig saaledes ad, men for min Samvittigheds Skyld. Det mislykkedes, Marchandiseren var ualmindelig bestemt. Jeg gik atter en Tidlang hver Dag forbi, og saae med forelskede Øine paa Secretairen. Du maa beslutte Dig, tænkte jeg, sæt, den bliver solgt, saa er det bag efter; selv om det lykkedes Dig at faae fat paa den igjen, Du faaer dog aldrig mere det Indtryk af den. Mit Hjerte bankede, da jeg gik ind til Marchandiseren. Den blev kjøbt og betalt. Det skal være den sidste Gang, tænkte jeg, at Du er saa ødsel; ja det er netop en Lykke, at Du har kjøbt den, thi saa ofte Du seer paa den, skal Du tænke paa, hvor ødsel Du var, med Secretairen skal der begynde et nyt Uffnit i Dit Liv. Alt, Lysten er meget veltalende, og de gode Forsætter ere altid ved Haanden.

11/4

1/2

12/1/2

12

1/2

1/2

1/2

); men ganske hurtigt er arbejdet blevet overladt til Levin, og intet tyder på, at SK senere har kontrolleret det.